

СХІДНІ ТРАДИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Науковий збірник
на честь 150-ї річниці
від народин
Агатангела Кримського

Наукова серія «Світові традиції державного управління»

Міжнародна організація Тюркської культури (ТЮРКСОЙ)

Національна спілка письменників України

Національний інститут стратегічних досліджень

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного

Звенигородський районний краєзнавчий музей імені Т. Г. Шевченка

СХІДНІ ТРАДИЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

TÜRKSOY

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI
INTERNATIONAL ORGANIZATION OF TURKIC CULTURE

**Науковий збірник
на честь 150-ї річниці від дня народин
Агатангела Кримського**

Київ
Видавництво ТОВ «Прометей»
2020

УДК 342+327](477:5)(091)]+821.161.2-94.09Кримський](082)
С92

Східні традиції державотворення *Наукова серія: Світові традиції державного управління:* Вип. IX: Науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня народин Агатангела Кримського / ред. рада вип.: Бондар Ю. В. (ред.), Грицак В. С. (слово до читача), Мишак І. М. (наук. ред.), Омельчук В. В. (кер. авт. кол., вступ), Орехов С. М. (передне слово) та ін. К.: Прометей, 2020. 836 с.

Редакційна рада випуску: поч. д-р О.Ф. Белов, к.і.н. В. Г. Берковський, к.політ.н., доц. Ю. В. Бондар (ред.), к.політ.н. П. Ф. Вознюк, д.і.н. П. П. Гай-Нижник, д.ю.н., проф. П. П. Захарченко, д. філол.н., проф. С. С. Кіраль, д. філос. у гал. права В. О. Мартиненко, д.і.н., проф. І. М. Мишак (наук. ред.), О. М. Наріжна, д.політ.н., проф. Д. В. Неліпа, к.і.н. В. В. Омельчук (кер. авт. кол.), д.ю.н. С. М. Орехов, к.філол. н., доц. В. М. Підвойний (відп. секр.), д.філол.н., доц. І. Л. Покровська, д.і.н., проф. В. С. Степанков, д.і.н., проф. А. Г. Філінюк, О. В. Чижова, д.і.н., проф. В. О. Щербак

Рекомендовано до друку Вченою радою Наукової серії
«Світові традиції державного управління» (протокол № 1 від 2 вересня 2020 р.)

Міжнародний науковий збірник «Східні традиції державотворення» присвячений відомому українському вченому-сходознавцю Агатангелу Кримському з нагоди 150-ї річниці від дня його народження. Вміщено матеріали, які висвітлюють життя і діяльність науковця, науковий доробок, формування ним наукової школи, дискусії, які точаться навколо його постаті.

Окрему увагу привертають статті і матеріали, які розкривають процеси державного будівництва країн Сходу, взаємини України з ними, насамперед доби козацтва. Додано бібліографію українсько-азербайджанських літературних взаємин.

Збірник видано у науковій серії «Світові традиції державного управління».

Призначений як для науковців, так і для широкого загалу.

Туреччина і Грузія як стратегічні партнери незалежної України у Чорноморському басейні та у південно-східному векторі української дипломатії (1917–1921 рр.)

Павло Гай-Нижник

На початку ХХ ст. молода Українська державність, що відродилася поміж бойовищ Першої світової війни й серед вогнища революції в Російській імперії, природно, в силу історичних обставин, була аж надто вразлива від європейських воєнно-політичних і соціально-економічних впливів провідних тогочасних гравців на планетарній шахівниці. Однак, й за таких геополітичних обставин, Україна все ж прагнула не стати розмінною монетою на світовому міждержавному ринку інтересів та зазіхань й, в міру можливого, намагалася і планувала вийти з-під «опікунської» орбіти сильних того світу, які з двох таборів вже четвертий рік несамовито нищили одне одного за панування над світовими ресурсами і територіями.

Перебіг перемовин урядовців УНР з представниками Антанти у листопаді–грудні 1917 р. і на початку січня 1918 р.¹ та позиція делегатів Української Центральної Ради під час переговорів у Бересті з країнами Почвiрного блоку², або ж зовнішньополітичні і фінансово-економічні зусилля Української Держави (Гетьманату) упродовж травня–листопада 1918 р. тощо³, яскраво свідчать, що, попри відсутність політичного досвіду і внутрішньої сталості, молода українська дипломатія набувала навичок міжнародних відносин безпосередньо у бурхливому плінні становлення державності й прагла грати власну, самостійну ролю на світовій

¹ Див.: Гай-Нижник П. П. Взаємини України з Францією і Великою Британією за Центральної Ради (1917–1918 рр.): становлення і розлад *Гілея*. 2017. Вип. 124 (№ 9). С. 32–43; *Гай-Нижник П. П.* Україна – Франція: встановлення міждержавних взаємин *Зовнішні справи*. 2017. № 4. С. 28–31.

² Див.: Гай-Нижник П. Мировий договір УНР з Центральними державами у Бересті: політичні аспекти переговорного процесу (грудень 1917 р. – листопад 1918 р.) *Українознавство*. 2019. № 3. С. 8–20.

³ Див.: Гай-Нижник П. Дипломатичні контакти на найвищому рівні між Німецькою імперією та Українською Державою у 1918 р.: персональний вимір *Україна та Німеччина: міждержавні відносини*: збірник наукових праць. Чернівці, 2018. С. 147–165; Гай-Нижник П. П. Українсько-німецькі фінансові та торговельно-економічні взаємини (1918 р.) *Гілея*. 2019. Вип. 141 (№ 2). Ч. 1. Історичні науки. С. 22–37; Гай-Нижник П. П. Фінансові взаємини України з Австро-Угорщиною (кінець 1917–1918 рр.) *Австрія й Україна на історичних перехрестях*: науковий збірник. К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2016. С. 153–185; Гай-Нижник П. Геополітична пастка: Гетьманат та Антанта (1918 р.) *Україна дипломатична*. Вип. XX. К., 2019. С. 25–52.

арені¹. Чи вдало? Здебільшого – ні, проте й причин цьому був цілий об'єрем (як об'єктивних, так і суб'єктивних) і не завжди вони були залежні від дій українського уряду. Цілком природно, що головним полем зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності урядів України були терени Центрально-Східної Європи, в тому числі й в силу dokonаних історичних обставин, на які припала пора відродження Української державності.

Проте, було б засадничо невірним вважати, що східний вектор зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів державної України обмежувався лише її безпосередніми, на той час, географічними сусідами, що поставали як квазідержави з уламків царської Росії (РСФРР, Всевелике військо Донське, Північний Кавказ чи Терек тощо). Інтереси України вже у ті часи сягали далі на схід – в Азію, на просторі терени величезної Османської імперії, у Закавказзя і ген – у Персію (Іран). Так, одним з ключових завдань першого ж посла УНР в Істамбулі М. Левитського вже навесні 1918 р. було зав'язання контактів з перським представником у Туреччині й налагодження тісних зносин з Персією, а також просування української присутності у Грузії, Вірменії та Азербайджані².

Не менш амбітні наміри мав і уряд Української Держави за гетьманування П. Скоропадського. Вже влітку 1918 р. українські урядовці не оминули увагою колишнього шахиншаха Персії (Ірану) з династії Каджарів Мугаммеда Алі-шаха, який після втрати престолу у 1909 р. утік до Росії й згодом оселився з сім'єю, почетом і гаремом з п'ятидесяти наложниць в Одесі у величезній палацовій садибі Бржозовського, що по вул. Гоголя, 2. Уряд гетьмана не лише уважно стежив за життям шаха з політичного огляду (адже його син Султан Ахмад-шах все ще правив країною, хоч і був залежним від регентів і вождів бахтіярських племен), але й завбачливо наклав на Мугаммеда Алі-шаха подохідний податок (при цьому, даючи тому не сплачувати його вчасно, залізаючи у борги і зобов'язання від української державної скарбниці)³.

Крім того, український уряд наполегливо стелив собі політико-дипломатичний і фінансово-економічний шлях до Персії, який мав пролягти саме че-

¹ Дивіться: Гай-Нижник П. П. Законодавче та нормативно-правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р. *Гілея*. 2017. Вип. 123 (№ 8). С. 28–36; Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні *Гілея*. 2018. Вип. 128 (№ 1). С. 22–38.

² ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 5.

³ Там само. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 80зв.

рез Туреччину та Закавказзя¹. Вже 30 липня 1918 р. посол Української Держави в Німеччині барон Ф. Штейнгель розмірковував над східними (перськими) перспективами України у звіті до очільника МЗС Д. Дорошенка з проханням до того звернути увагу гетьмана П. Скоропадського на те, що Грузія могла б стати для України шляхом до усього Закавказзя й далі у Персію, а Україна має реальну можливість стати експортером-монополістом у постачанні українського збіжжя та сировини через Грузію у Закавказзя, Персію та до східних провінцій Османської імперії тощо². Тож саме Грузія і Туреччина розглядалися київським урядом як стратегічні геополітичні та економічні партнери України у її просуванні своїх торговельних і фінансових інтересів на Схід.

Україна – Туреччина: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.)

Українсько-турецьке зближення за новітніх часів розпочалося задовго до відновлення Україною своєї державності на початку ХХ ст. Поштовхом до цього послугував початок Першої світової війни, коли давні прагнення українців до відродження власної державності переплелися зі стратегічними військово-політичними і фінансово-економічними інтересами Центральних держав загалом і Османської імперії зокрема³.

Саме у цей час відбуваються перші неофіційні стосунки між українсько-турецькими політичними чинниками, пов'язані з діяльністю місії Союзу визволення України (СВУ) та Головної Української Ради (ГУР) в Істамбулі⁴. Так, представник СВУ в Туреччині Мар'ян Меленевський (Басок), що прибув до Істамбула у жовтні 1914 р., одразу ж розвинув активну діяльність серед османських військово-політичних кіл⁵. Вже на третій день після приїзду, М. Меленевського було прийнято у столиці Османської Імперії Порті міністром внутрішніх справ Туреччини Талат-беєм, котрий заявив, що «турецький уряд сприятиме українському народу у справі створення ним незалежної держави»⁶. Зі свого боку, делегати ГУР

¹ Дивіться: Hai-Nyzhnyk, Pavlo. Formation of Ukrainian-Georgian diplomatic relations at the UPR and the Ukrainian State (1917–1918) *Україна і Грузія: дипломатичні відносини, міжнародні зв'язки, історичні джерела. До століття встановлення дипломатичних відносин*: Зб. наук. ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2018. С. 17–37.

² ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 39.

³ Див.: Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.). К.: Крок, 2020. 811 с.; Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). К.: Дуліби, 2016. 532 с.

⁴ Kirimli H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. *The British Academy. Middle Eastern Studies*. Vol. 34. Num. 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie. S. 177.

⁵ Там само. S. 182.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 4405. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 28.

Л. Цегельський і С. Баран домоглися зустрічі з такими провідними османськими політиками як Енвер-паша і Талаат-бей. Вони запевнили українців у тому, що Туреччина сприятиме створенню на руїнах переможеної Росії незалежної Української держави, яка постане охоронним муром проти російської навали на Балкани і в Середземномор'я¹. Крім того, поширення розголосу про політичні перемовини в Істамбулі делегатів від СВУ спричинило до зацікавлення українським питанням більш ширших кіл турецького політикуму, а «інтелігентні турки цілком захопилися українською справою, – повідомлялося у «Вістнику СВУ» навесні 1915 р. – Всі вони, здибавши кого-небудь з українців, починають розмову про Україну, про змагання українців і щиро бажають визволення з-під Москви»². Так, наприклад, наприкінці жовтня 1914 р. газета «Тасфір-і-Ефкіар» у статті під назвою «Нова держава» переконувала читачів, що утворення Української держави буде значною послугою світові й людяності. Дещо по-іншому, але цілком обґрунтовано і доволі логічно, міркувала на своїх шпальтах французькомовна газета молодотурків «Жен Тюрк», зауважуючи, що «інтереси українців тісно пов'язані з інтересами Туреччини. Українська держава, якої жадають для себе українці, відділила б Росію від узбережжя Чорного моря. Створення неросійської слов'янської держави увільнило би Туреччину від політики інтриг і загаганок російського царства, яке прагне до того, щоб запанувати над Константинополем і морськими протоками»³. Представництво СВУ в Туреччині видавало летючки для османських вояків («Asker») та інформативну публікацію «Украйна, Rusya, Türkiye, Magâlemer necmu'asi» (1915).

Та все ж, справжнім успіхом місіонерів СВУ в Туреччині стала декларація міністра внутрішніх справ Османської імперії Талаат-бея з українського питання, що була опублікована 24 листопада 1914 р. У ній він заявив, що Висока Порта, так само як кабінети берлінський і віденський, визнає необхідність визволення України з-під російського панування. Після розгрому Російської імперії, запевняв міністр, султанський уряд допоможе українському народові створити власну незалежну державу. Прикметно, що Союз визволення України визнавався ним як загальнонаціональний представницький орган українського народу, що живе в підросійській Україні. Відтак, то був чи не перший офіційний публічний документ державного рівня і міжнародного значення, у якому за українським народом визнавалося природно-політичне право на створення власної незалежної національної держави.

¹ Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Львів, 1929. С. 11.

² Вістник СВУ. 1915. Ч. 15–16. С. 9.

³ Там само. Ч. 9–10. С. 17.

Представники СВУ прагли домогтися від османського уряду також і цілком практичних кроків, а саме: сприяння у створенні українського військового з'єднання, яке спільно з турецькими військами висадилося б на Кубані чи у північному Причорномор'ї (в районі Одеси), з тим, аби здійснити там вибух національно-визвольного руху українців проти російського царату¹. При цьому слід додати, що подібне національно-визвольне повстання готувалося на Кавказі і на Кубані спеціальним німецько-турецьким комітетом, а українські емісари від СВУ, звісно ж, перебували у цій розробці військових штабів зазначених союзників по Четвертому блоку як додатковий елемент і стимулятор, в тому числі й щодо організації збройного протицарського виступу на російському Чорноморському флоті². У цьому контексті між представниками СВУ та довіреними особами військового міністра Високої Порти Енвера-паші в Істамбулі навіть відбулося обговорення питання турецько-українського співробітництва щодо висадки в одному з пунктів російського Чорноморського узбережжя українського збройного підрозділу за підтримки значних турецьких сил, що мало би викликати національно-революційний рух в Україні³. Утім, усі ці плани і сподівання виявилися марними.

На новий щабель українсько-турецькі взаємини винесла Лютнева (1917 р.) революція в Росії та розвій на її теренах українського національно-революційного руху. Саме тоді у турецькому Трапезунді було організовано Українську Громаду, яка почала друкувати «Вісті Української Громади міста Трапезунду» (редактор – Григорій Хименко). У вересні 1917 р. Українська Центральна Рада призначила Миколу Свідерського комісаром Трапезундського району, який готував українізацію військових частин в колишній російській імператорській армії. Там він також налагодив видання газети «Вісті Українського військового з'їзду Кавказького фронту» (цей Військовий з'їзд було скликано у Трапезунді у жовтні 1917 р.). На початку 1918 р. російське військо евакуювало Трапезунд і всі українці виїхали в напрямку України.

Тим часом у Росії владу захопили більшовики, які спрямували свої війська проти щойно проголошеної Української Народної Республіки. Вже наприкінці січня 1918 р. до Києва підступили радянсько-більшовицькі війська під проводом М. Муравьйова (бомбардування міста тривало 11 днів – від 15 до

¹ Skoropys-Joltuchovskij Al. *Ezwdgungen bezuglich der Konstantinopel der Aktion und der Verlegung des Sitzes des Præsidioms des Bundes nach Konstantinopel*. Wien, 20. Dezember 1914. *HHSSt. A.P.A.* 903 Kr. 8b. Ausfertigung.

² Telegramm in Ziffern an Markgraf Pallavicini in Konstantinopel, nr. 602. – Wien, am. 9. Oktober 1914. *HHSSt. P.A.* 902 Kr. 8b. Konzept.

³ Докладніше див.: Privatschreiben des Grafen Hoyos an den Oberst Hranilovich, Armeeoberkommando. Wien, am 8. November 1914. Streng geheim. *HHSSt. A.P.A.* 902 Kr. 8 b. Konzept; Provisorischer Bericht. Wien, den 16. Desember 1914. *HHSSt. A.P.A.* 903 Kr. 8 b. Ausfertigung; Kabinett des Ministers. Privatschreiben des Grafen Hoyos an Oberst von Hranilovich. Wien, am 14. November 1914. *HHSSt. A.P.A.* 902 Kr. 8 b. Konzert; Streng geheim. Chiffre. – Telegramm des K.u.K. Ministeriums des Außern an Markgraf Pallavicini in Konstantinopel, Nr. 744. Wien, 13. November 1914. *HHSSt. A.P.A.* 902 Liasse Kr. 8 b.

26 січня 1918 р.)¹. 25 січня 1918 р. Рада народних міністрів УНР змушена була евакуюватися зі столиці (спочатку державний провід перебрався до Житомира, а потім – до Сарн). Тепер врятувати Центральну Раду від остаточного розгрому могла лише стороння допомога. Ця допомога прийшла від країн Північного (Центрального) блоку. Самостійний статус УНР дав можливість Україні укласти союзницький Берестейський (Брестський) договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною.

Між тим у Бересті українська делегація вела нелегкі перемовини з представниками Центральних держав (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) щодо укладання мирного договору й надання цими країнами військової допомоги УНР в боротьбі з більшовицькими загарбниками. У приватному форматі переговори української і турецької делегацій відбулися 17 січня 1918 р. на яких основними питаннями були визначення кордонів України (надто – південних і східних) та взаємного сусідства на Чорному морі. Турецькі представники наголошували, що питання Чорного моря і пропливу через Дарданелли мають бути «пробним каменем» для дружніх взаємин між двома державами. Окремо йшлося й про перспективи підтримки Україною мусульманських громад у Криму та на Кавказі. На це українська делегація заявила, що відносини УНР з Кавказом «щирі та дружні», але Україна відмежовується від справи внутрішньої організації Кавказу. Зрештою перемовини дійшли до узгодженого знаменника, що українсько-турецький договір можна буде укласти одразу після підписання основного договору². Турки підтвердили свій намір підтримати УНР й на пленарному засіданні 1 лютого, коли на претензії більшовиків зауважили на проголошені радянською делегацією заяви про права націй на самовизначення й, відтак, запропонували визнати саме за українською стороною виключне право самим вирішувати свою долю³.

9 лютого 1918 р. на останньому пленарному засіданні української частини мирової конференції у Бересті, яке від імені Центральних держав відкрив промовою Р. Кюльман, а від України слово-відповідь виголосив О. Севрюк, сторони підписали мировий договір⁴. Висока Порта визнала УНР незалеж-

¹ Гольденвейзер А. А. Изъ Киевскихъ воспоминаній (1917–1921 гг.) *Архив русской революции*. Т. 6. М.: Терра; Политиздат, 1991. С. 204.

² Матяш І. Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби української революції 1917–1921 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2019. Вип. 28. С. 345.

³ Сергійчук Б. В. Документи з Османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році. *Національна та історична пам'ять*: Зб. наук. праць. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 228–230.

⁴ Гай-Нижник П. Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб Гілея. 2019. Вип. 140 (№ 1). Ч. 3. *Політичні науки*. С. 7–22; *Коваль В. В.* Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четвертого союзу: Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.02. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2002. – С. 15.

ною державою. Цей міжнародно-правовий акт передбачав негайне встановлення дипломатичних і консульських зносин (ст. IV), звільнення військовополонених (ст. VI), започаткування товарообміну між країнами-підписантами (ст. VII), налагодження поштово-телеграфного зв'язку, виплату компенсацій особам обох держав, які постраждали внаслідок війни тощо¹. З турецького боку договір підписали великий візир і міністр внутрішніх справ, член Османської Палати Мехмед Талаат-паша; міністр закордонних справ, член Османської Палати Ахмед Нессімі-бей; колишній великий візир, сенатор і посол Туреччини у Берліні, член Османської Палати Ібрагім Хаккі-паша; генерал кавалерії, колишній міністр оборони Ахмед Іззет-паша; з українського – офіційно уповноважені делегати Центральної Ради УНР: Олександр Севрюк, Микола Любинський та Микола Левитський.

На тій же церемонії було підписано й окремих українсько-німецький додатковий договір, який на рівноправній основі встановлював загальноприйняті у світі правові принципи відносин громадян та юридичних осіб двох сторін². 12 лютого 1918 р. українська делегація підписала з делегаціями Туреччини, Болгарії та Австро-Угорщини додаткові договори до мирного договору. Вони були подібними до українсько-німецького додаткового договору, укладеного 9 лютого³. Тож 12 лютого 1918 р. було підписано й додатковий Українсько-турецький договір про дружбу і співробітництво, яким Османська імперія визнавала суверенність УНР, що передбачало встановлення офіційних міждержавних відносин, обмін вірчими грамотами та відкриття посольств у країнах. Зокрема, додатковою угодою визначалося призначення генеральних консулів, консулів і віце-консулів після ратифікації з дотриманням принципу взаємності. Визнавалася потреба підготовки консульської конвенції та інших актів, необхідних для регулювання міждержавних відносин.

Економічно-фінансові взаємини між Туреччиною та УНР «мали регулюватися, поки не укладено відповідний торговельний договір, на основі принципу найбільшого сприяння нації в торгівлі»⁴. Водночас, жодна з сторін не мала претендувати на преференції, котрі інша надала би будь-якій країні, зв'язаній з нею митним союзом і що мала спільні з нею кордони (колонії, зарубіжні володіння та протекторати підлягали в цьому відношенні тому ж регулюванню, що й метрополія). Загалом фінансово-економічні умови договору були більш сприятливими саме для Центральних держав, але в ситуації,

¹ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): Документи і матеріали. К., 2010. С. 84–87.

² Докладніше див.: Гай-Нижник П. Мировий договір УНР з Центральними державами у Бересті: політичні аспекти переговорного процесу (грудень 1917 р. – листопад 1918 р.) *Українознавство*. 2019. № 3. С. 8–20; Гай-Нижник П. П. Олександр Севрюк і його роль під час перемовин й укладання Мирового договору між УНР та Центральними державами у Бересті (січень–лютий 1918 р.) *Гілея*. 2018. Вип. 130 (№ 3). С. 37–44.

³ Коваль В. В. Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четверного союзу: Автореферат дис... – С. 15.

⁴ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. М., 2007. С. 312.

в якій опинилася на початку 1918 р. Україна, вони були не лише прийнятними, але й вкрай необхідними¹. Договір скасовував усі закони, регламенти й накази, які були видані на території кожної сторони з огляду на воєнний стан. Окремі статті регулювали питання репатріації полонених та інтернованих, матеріальні компенсації та передбачали взаємні пільги. З огляду на брак будь-якої договірної бази взаємин, УНР і Туреччина домовилися укласти консульську конвенцію, а також інші акти².

Першим тимчасовим представником України в Туреччині було призначено Миколу Левитського (Левицького). Це рішення українського уряду було направлено великому візирю Талаату-паші листом від 8 квітня 1918 року³. Того ж дня М. Левитський отримав вірчу грамоту й (разом з секретарем М. Вовком-Вовченком і урядовцем М. Ковальським) вирушив до Істамбула через Відень. У Відні український посол відвідав турецького посланника Хільмі-пашу⁴. До османської столиці

українська дипломатична місія прибула 19 квітня, яку зустрів представник турецького МЗС. Він супровів представників УНР до готелю «Пера-палас», де для них вже були підготовлені відповідні апартаменти. 20 квітня 1918 р. М. Левитський мав офіційну зустріч з керівником одного з відділів турецького МЗС Мухтар-беєм⁵, а вже 22 квітня посол УНР вручив оригінал вірчої грамоти великому візирю і копії – міністрові закордонних справ Османської імперії. Того ж дня він відвіз і подав свої візитівні картки усім турецьким міністрам, муфтію Істамбула, а також австро-угорському, німецькому і болгарському послам в Туреччині (упродовж поточного тижня він також обмінювався офіційними візитами з представниками дипломатичного корпусу)⁶. Першочерговими політичними завданнями М. Левитського у Туреччині були: опікування Кримською проблемою, бессарабське та балканське питання, зносини з Персією (можливість контактів з перським представником у Туреччині) та події на Кавказі (зокрема становище українців, українські Північний Кавказ і Кубань,

¹ Дивіться: Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.). К.: Крок, 2020. 811 с.; Гай-Нижник П. П. Українсько-німецькі фінансові та торговельно-економічні взаємини (1918 р.) *Гілея*. 2019. Вип. 141 (№ 2). Ч. 1. Історичні науки. С. 22–37.

² Українсько-Турецький Додатковий Договір до мирного договору, заключеного 9 лютого 1918 року в Берестю-Литовськмі між Українською Народною Республікою, з одної сторони, і Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією, з другої сторони. – Мирний договір між Українською Народною Республікою, з одної, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони. К.: Друкарня Р. К. Лубківською, 1918. – С. 14.

³ Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах сучасників. Т. 2. К.: Український письменник, 2008. С. 337.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 4; Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 5–6зв.

⁵ Сергійчук Б. Відродження українсько-турецьких відносин на початку ХХ ст. *Зовнішні справи*. 2013. № 8. С. 63.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 5–6 зв.

незалежність Грузії і Вірменії та питання створення окремої мусульманської держави на Кавказі)¹.

Тим часом 29 квітня 1918 р. у Києві відбулася зміна влади: внаслідок державного перевороту до влади прийшов ген. П. Скоропадський, що здобув диктаторські повноваження, УНР було повалено, а її заступила Українська Держава у формі гетьманату².

Новою владою було ухвалено рішення про відкликання призначених Центральною Радою дипломатичних представників УНР. Тож 15 травня 1918 р. в. о. міністра закордонних справ Української Держави М. Василенко повідомив М. Левитському про його відставку, на що той листом від 26 травня відповів, що він і так вважає «неможливим співробітничати з урядом, який зараз постав на Україні»³. Відтак, до середини червня посольством Української Держави в Туреччині керував М. Вовк-Вовченко, а потім – Петро Чикаленко. 10 липня 1918 р. послом до Істамбула було призначено правника Олександра Кістяковського, на ім'я якого навіть вже було виготовлено вірчу грамоту. Проте, як згадував міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко, «уже пароплав чекав в Одесі, вже було сповіщено турецький уряд, вже мав прибути до Києва турецький посол, а Кістяковський усе не їхав»⁴. Тож довелося скасувати це призначення й терміново шукати нову кандидатуру на посланця до Османської імперії.

Зрештою, лише 21 жовтня 1918 р. призначення на цю посаду отримав колишній голова Київської губерніальної земської управи Михайло Суковкін. За спогадами Д. Дорошенка, він «був старий досвідчений громадський діяч, знав кілька мов, був знайомий з закордонним життям», але у певний час «відійшов від українства»⁵. До штату посольства увійшли також радник Люцій Кобилянський, секретарі Михайло Любимський і князь Вячеслав Тенішев, старші урядовці Х. Пономаренко та О. Хоруженко, молодший канцелярський урядовець Ян Москаленко, перекладач Ю. Стеблін-Каменський, військовий аташе полковник В. Васильєв та військово-морський аташе, капітан першого рангу О. Зарудний.

Як засвідчував у власних звітах М. Суковкін, посольська місія Української Держави в Туреччині прибула до Істамбула 1 листопада 1918 р. й свої перші візити він відбув до міністра закордонних справ Османської імперії, послів Німеч-

¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 5.

² Дивіться: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К.: Крок, 2019. 626 с.; Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороту. К.: Видавець Марко Мельник, 2019. 298 с.

³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 3.

⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). К., 2007. С. 271.

⁵ Там само. С. 272, 537.

чини, Австро-Угорщини й Болгарії та згодом (з деякою затримкою) відвідав османського великого візиря й султана¹. Турецький султан Мегмед VI прийняв українців з великими почестями, тепло привітав посла М. Суковкіна, а потім й особисто кожного з членів представництва, заявивши, що «дуже радий був пізнати нас і бажає нам доброго життя в своїй державі»².

Місія посольства Української Держави в Туреччині була нетривалою через історичні обставини (14 грудня 1918 р. гетьманат П. Скоропадського було повалено), проте відносно успішною та плідною. Перш за все, вітчизняній дипломатії за короткий термін вдалося через підписання спеціальної угоди досягти від Туреччини визнання Чорноморського флоту власністю Української Держави³. Крім того, з метою налагодження поштового й телеграфного зв'язку між Туреччиною й Українською Державою М. Суковкін ініціював підготовку підписання низки відповідних угод, а також практично досягнув визнання Високою Портою Криму як території Української Держави⁴.

При цьому слід наголосили й на проблеми геополітичного гатунку, що постали перед українськими дипломатами у Туреччині та значно ускладнювали їхню працю. Зокрема, йдеться про той факт, що гетьманські дипломати прибули до Істамбула в часі поразки Османської імперії у світовій війні: вже 30 жовтня 1918 р. представники турецького султана підписали Мудроське перемир'я з країнами Антанти, її кораблі зайшли у бухту Золотого Рогу, а 13 листопада союзницькі війська окупували столицю Осяйної Порти. У підсумку, за наслідками світової війни Туреччина позбулася 1,22 млн кв. км своєї території (68,2%) й зазнала величезних фінансово-економічних збитків⁵.

¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 24–25.

² Головченко В. І. Суковкін Михайло Акінфійович *Українська дипломатична енциклопедія*. Т. 2. К.: Знання України, 2004. С. 360.

³ Машенко Д. «Тепер над нашим Посольством вже віється жовто-блакитний прапор» *Народная Армия*. 2009 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.gur.gov.ua/gu/content/litopys.html>.

⁴ Питання приєднання до України Криму гетьманський уряд гостро поставив ще з перших днів свого існування, про що не раз заявляли не лише П. Скоропадський, а й його урядовці. Важливість вирішення для України цієї проблеми мало не лише політично-державницький, національний, воєнний, а й економічний підтекст. Півострів був важливим торговельним шляхом, на ньому набували широкого розвитку виноградарство, рибальство, малися сольові запаси тощо. Крім того, Крим був важливою ланкою інфраструктури південно-українського (причорноморського) господарства, відхід якого від загальноукраїнської міжпортової мережі створював би небезпеку для розквіту та зв'язку, зокрема, таких портів як Одеса та Маріуполь. Кримське питання, однак, одразу ж вийшло за рамки внутрішньо української проблеми. Півострів було окуповано німецькими військами, Туреччина також мала свої плани щодо нього.

⁵ Дивіться: Гай-Нижник П. Перша світова війна: державні витрати й фінансові наслідки для світової валютної системи *Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки*. К.: Вид. дім «Кондор», 2018. С. 410–425.

Активно діяла у 1918 р. в українському напрямкові й турецька дипломатія. На посаду посла в Українській Державі планувалося перевести керівника дипломатичної місії у Петрограді Фахреттіна-бея з виплатою щомісячно премії у сумі 30 тис. курушів, окрім заробітної платні¹, але першим послом (уповноваженим міністром) Османської імперії у Києві став досвідчений державний діяч і дипломат, колишній османський посол у Греції 48-річний Ахмед Мухтар-бей Моллаогли². Генеральним консулом Туреччини у Києві (за поданням Міністерства закордонних справ до Адміністрації великого візира) указом султана Мегмеда VI Вагідеддіна від 15 липня 1918 р. було призначено колишнього депутата турецького парламенту від міста Кютах'я Ахмеда Феріда-бея Тека³. Також були засновані консульські установи Туреччини у Харкові та Одесі⁴. До Харкова мав вирушити консул Рухи-бей Абдулгаді (призначений 12 серпня), а до Одеси – Ебурізз Намік-бей (призначений 3 вересня)⁵.

Турецькі дипломати прибули до українських міст восени 1918 р. після обміну ратифікаційними грамотами 22 серпня у Відні⁶. Процедура відбулася у приміщенні посольства Османської імперії у столиці Австро-Угорщини на вулиці принца Євгенія, в якій взяли участь повноважний посол Османської імперії в Австро-Угорщині Хусейн Гільмі-паша та радник посольства Української Держави в Австро-Угорській імперії, заступник посла Я. Токаржевський-Карашевич⁷. Під час ратифікації Берестейської угоди в Меджлісі Мебусані турецькі депутати зустріли оваціями доповідь міністра закордонних справ Ахмеда Несімі-бея, оскільки це був перший переможний договір Туреччини за три з половиною роки виснажливої світової війни. Звітуючись про переваги Берестейського договору та обумовлюючи позицію османів і делегацій Центральних держав на переговорах у Бересті, турецький міністр наголошував на економічній складовій цього міждержавного документа,

¹ Сергійчук Б. В. Документи з Османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 228–230.

² ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 20.

³ Там само. Арк. 30.

⁴ Kurat A. Türkiye ve Rusya. XVIII. yüzyıl sonundan Kurtulus Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798–1919). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya yayımları: 1980. S. 390, 391.

⁵ Матяш І. Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби української революції 1917–1921 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2019. Вип. 28. С. 347.

⁶ Спираючись на невиконання Україною зобов'язання про поставку Центральним державам збіжжя обсягом у 1 млн т до 31 липня 1918 р., Австро-Угорщина відмовилася не лише від реалізації умов Таємного протоколу, а й від ратифікації Берестейського мирного договору. За спільною згодою Німеччина та Австро-Угорщина порушили умови депозитного зберігання Таємного протоколу та його повернення українській стороні. Більше того, офіційний Відень вдався до безпрецедентного в історії дипломатії кроку: Австро-Угорщина ліквідувала український примірник Таємного протоколу від 8 лютого 1918 р., аби у такий спосіб обезпечити себе від можливих претензій Української Держави.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 287. Арк. 7; Киевская мысль. 1918. 27 (11) августа. № 147. С. 5.

вказуючи, що Україна зобов'язувалася здійснювати поставки до Туреччини сільськогосподарської та військової продукції, зокрема зернових, худобу, вугілля та залізо. Він також налогоджував, така угода з Україною, надавала нового подиху економіці Туреччини, яка перебувала у стані економічної блокади з боку країн Антанти¹. Один з найвідоміших турецьких істориків ХХ ст. Акдес Німет Курат, зокрема, зауважував з цього приводу: «Хоча після укладення Берестейського мирного договору тісні взаємини між Україною та Туреччиною проіснували короткий час, значення цієї події знаходило відгук ще досить тривалий час в середовищі українських націоналістів. Позиція Туреччини згадувалася з вдячністю. Ця угода дійсно пов'язувала обидві країни ширими зв'язками. Незважаючи на пізніше «розрекламований» Договір про дружбу та братерство між Анкарським урядом та УРСР, він ніколи по своєму значенню не дорівнюватиме Брест-Литовському договору»².

Хоча вірчу грамоту османського посла в Україні Ахмеда Мухтар-бея було підписано 30 серпня 1918 р., повідомлення про приїзд турецьких дипломатичних представників МЗС Української Держави отримало ще 6 серпня і негайно віддало відповідні розпорядження щодо надання для посольства Туреччини належного приміщення «в кращім кварталі в центрі міста»³. Одним з перших мав приїхати генеральний консул Ахмед Ферід-бей⁴. Османські дипломати (посол Ахмед Мухтар-бей, старший секретар посольства Сервер Джемал-бей та секретар Алі Мухтар-бей⁵) прибули до Києва 8 вересня 1918 р.⁶, що широко висвітлювалося столичною пресою.

Турецький посол Ахмед Мухтар-бей Моллаогли прибув до Києва під час перебування гетьмана України з офіційним візитом у Німеччині, тож вірчі грамоти він вчучив представникам уряду Української Держави, а саме прем'єр-міністрові Ф. Лизогубу у присутності військового міністра та міністра юстиції. Коли ж 17 вересня 1918 р. П. Скоропадський повернувся з Берліна до Києва, він висловив готовність невдовзі прийняти у своєму палаці османську делегацію. У другій половині вересня 1918 р. на урочистому прийомі у гетьмана побував і дипломатичний представник Османської імперії. Посла Туреччини, що був вбраний в офіційну уніформу, привезли до гетьманського палацу на одному з трьох автомобілів, виділених Україною турецькому посольству. У машині його супроводжували заступник міністра закордонних справ Української Держави О. Палтов і відповідальний за османську делегацію з української сторони В. Любинський. В інших двох авто прибули співробітники посольства Туреччини та представники МЗС України.

¹ Kırmlı H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. The British Academy. Middle Eastern Studies. – Vol. 34. – Num. 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie. – S. 203.

² Kurat A. Türkiye ve Rusya. XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798–1919). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya yayınları: 1980. S. 395.

³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 2.

⁴ Відродження. 1918. 31 (18) липня. Ч. 100. С. 3.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 27–30.

⁶ Там само. Арк. 22; Нова Рада. 1918. 14 (1) вересня. № 164.

По прибутті до палацу гетьмана, дипломатів зустріли почесна варта і представники П. Скоропадського, які й запросили високих гостей пройти до обідньої зали (загалом близько 30 високих державних урядовців і старшин Власного Штабу гетьмана). Перед тим, як запросити делегацію до обіду, гетьман провів з турецьким послом особисту розмову, під час якої, як відзначав сам Мухтар-бей, виявив до представників султана увагу і повагу, а також «особливо попросив передати його слова падишахові».

Ось як у своїй шифрованій телеграмі до Істамбулу змальовував прийом делегації посольства Високої Порти (Османської імперії) П. Скоропадським сам посол Туреччини в Українській Державі: «Його Високоповажність Гетьман прийняв мене учора у своєму палаці. Цей візит відбувся з особливою церемоніальністю. Також на заході були присутні і дипломати. Після цього Його Високоповажність Гетьман дав обід на честь османської делегації. Були присутні дружина Його Високоповажності Гетьмана та Виконуючий обов'язки Міністра закордонних справ. Під час обіду Гетьман підвівся та підняв келих за здоров'я Його Світлості Падишаха, тричі вигукнувши «Хай живе Падишах». Всі, хто був присутній на обіді долучилися до тосту»¹.

Згодом Мухтар-бей додав, що «обідній стіл був оздоблений червоними та білими квітами у формі півмісяця та зірки. Протягом обіду постійно грав оркестр. Під час урочистості Гетьман підвівся, привітав прибулих та підняв келиха за здоров'я Султана. Він тричі вигукнув «Слава» за продовження Султанату. Під кінець обіду він знову встав з-за столу та підняв келиха за успіх нашого посольства. За традицією ми зробили жест у відповідь. Після обіду ми сфотографувалися у саду разом із Гетьманом. Відрядження османської місії в Україну урядові та національні кола зустріли з великою радістю»².

За словами міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка, Туреччина на той час була не лише стратегічним політичним союзником України, а й потенційно важливим економічним партнером для Києва у причорноморському регіоні³. У вересні 1918 р. у турецьке генеральне консульство у Києві (в готелі «Франсуа» на вул. Жиланській, 23⁴) надійшов лист від директора департаменту зовнішньої торгівлі Міністерства торгу і промисловості Ф. Короліва з пропозиціями щодо товарообміну між Україною й Туреччиною. Особисті перемовини

¹ Сергійчук Б. В. Документи з османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році *Національна та історична пам'ять*: Зб. наук. пр. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 228.

² Там само. С. 229.

³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). К., 2007. С. 264.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 12.

щодо цієї сфери міждержавного співробітництва розпочав член ради при Міністерстві торгу і промисловості С. Тимошенко, міністерський же департамент зовнішньої торгівлі запропонував туркам в обмін на їхній бензин, пальне, нафту, машинні жири з Батумі та оливу постачати хліб, пшеницю, ячмінь, цукор і метал (розрахунок пропонувалося здійснювати на еквівалентній основі продуктами). Крім того, український уряд зобов'язувався домовитися з Німеччиною та Австро-Угорщиною про те, що надаватиме ще й цукор поза тими об'ємами, які Туреччина мала отримати на підставі спільного договору¹. Проте в належних обсягах налагодити очікуваний товарообмін на той час так і не вдалося².

В рамках нового Економічного договору між Центральними державами та Україною, 10 вересня 1918 р. було заключено й Угоду про мито, яка являла собою додаток № 10 до договору і була підписана у Києві вісімкою представників від усіх сторін, серед яких, зокрема, були такі відомі на той час особи як Відфельдт, Гоффінгер, Шіллер, Дюре, Матусевич, Дарочі та інші³. Сторони домовилися на тому, що від 1 червня 1918 року Центральні держави мали сплачувати лише договірні мита й оплати, а саме: «1) В зносинах між Німеччиною і Україною служуть за підставу постанови торгового і мореплавного договору від 10 Лютого /29 Січня/ 1894 р. включно до доданої до него частини кінцевого протоколу від 9 Лютого 1897 р. в зміненім додатковим договором і протоколом від 28 Липня /15 Липня/ 1904 р. виді, а також мировий договір від 9 Лютого 1918 р. заключений між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного, а Українською Народньою Республікою з другого боку. 2) В зносинах між Австро-Угорщиною і Україною служуть за підставу постанови торгового і мореплавного договору від 15 Лютого 1906 р., а також мирового договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної, а Українською Народньою Республікою з другої сторони. 3) В зносинах між Болгарією і Туреччиною з одної, а Україною з другої сторони служуть за підставу постанови мирового договору від 9 Лютого 1918 р. про права найбільше приязної нації, заключеного між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного, а Українською Народньою Республікою з другого боку»⁴.

Ставки сплат, що були вищими за нововизначені Угодою про мито і які сплачували Центральні держави до 1 червня 1918 р. (згідно § 2 угоди) відповідно поверненню не належали. За товари ж, які були ввезені до України до 1 червня 1918 р. і за які ще не було сплачено мито, слід було оплатити вищі

¹ Там само. Ф. 1118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 136.

² Kırimli H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. The British Academy. Middle Eastern Studies. Vol. 34. Num. 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie. S. 203.

³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 3; Ф. 3766. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 50–51.

⁴ Там само. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 306–307; Ф. 3766. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 50–50зв.

ставки, згідно з постановами російських законів від 15 лютого та 18 березня 1915 року. Країни-учасники угоди зобов'язалися (§ 3) негайно приступити до спільних переговорів, щоби в інтересі товарообміну між всіма державами впровадити спрощення і полегшення українських митних формальностей. На цей аспект угоди¹ (а саме на її § 2) Обіжником «Про пристосування пільгового тарифу до товарів, які привозяться з Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини» за № 6241 від 24 вересня 1918 р., особливо звертав увагу митних установ директор Департаменту митних зборів Міністерства фінансів П. Андреїв, наголошуючи, що «1) виплачені Центральними Державами після 1 червня ц. р. більш високі, в порівнянні з встановленими згодою, ставки не підлягають зверненню і 2) за товари ввезені до 1 червня ц. р., повинні бути виплачені ставки, згідно з законом 15 лютого і 18 березня 1915 року і, поскільки це не мало ще місця, ця виплата повинна бути зроблена додатково»².

У той період на дипломатичному рівні між Україною та Османською імперією підіймалися такі питання як: вирішення проблем безпеки у Чорному морі, визнання вселенським патріархом автокефалії Української православної церкви, розвиток взаємовигідних політичних та економічних відносин, репатріація інтернованих та військовополонених, матеріальні компенсації та взаємні пільги тощо. Утім, українсько-турецькі взаємини так і не набули своїх потенційних обширів та можливостей через поразку Османської імперії у Першій світовій війні та падіння 14 грудня 1918 р. Української Держави у формі гетьманату, а вже вранці в неділю 12 січня 1919 р. посольство Туреччини у Києві у повному складі разом з родинами вирушили потягом з української столиці до Одеси, а звідти – морем до Істамбула.

Додам принагідно, що Акт зречення своєї влади П. Скоропадський 14 грудня 1918 р. написав саме у двокімнатному номері-помешканні турецького посла Ахмеда Мухтар-бея у київському готелі «Паласт», де останній гетьман України знайшов сховок й порятунок власного життя під час взяття республіканськими військами столиці держави³.

Нова українська республіканська влада в особі Директорії та уряду УНР, що змінила владу гетьманську, у січні 1919 р. призначила до Туреччини нового посла, яким став Олександр Лотоцький. Дипломати УНР прибули до Істамбула 23 квітня 1919 р. й одразу стикнулася з істотними труднощами, що були зумовлені не лише стриманим ставленням до них турецької влади, а й з боку представників країн-переможців – Антанти. Ось як згадував про початки роботи посольства УНР в Туреччині сам О. Лотоцький: «Негативна постава союзної військової влади, невільне положення турецького правительства під союзною окупацією, деструктивна чинність б[увшого] українського

¹ Митна спілка (союз) – угода двох або кількох держав про усунення митних кордонів й утворення території з єдиним митним тарифом. Товари кожної держави, що входить до митного союзу, ввозяться на території інших членів митного союзу безпошлинно.

² Державний вістник. 1918. 31 жовтня.

³ Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К.: Крок, 2019. С. 590–591.

посла – все це утворювало обставини дуже несприятливі для діяльності і в першу чергу для самого існування української дипломатичної репрезентації»¹. Тим не менш, українському посольству вдалося домогтися свого визнання де-факто турецькою владою (по поваленню гетьманату, посол М. Суковкін оголосив про закриття в Істамбулі посольства Української Держави), адже О. Лотоцький цілком обґрунтовано вважав, що «Туреччина така ж натуральна союзниця України на півдні, як Польща – на заході»².

Потрапило українське посольство і в скандал (з низки інших) щодо неправомірного отримання коштів³. Йдеться, зокрема, як видно з доповіді головному отаманові військ УНР С. Петлюрі від 19 грудня 1919 р. ревізора військових місій за кордоном О. Жуковського, про видачу турецькому посольству УНР (наказ МЗС ч. 68 від 30 червня) на невійськові потреби 1 млн австрійських крон з 50 млн крон військового фонду⁴. Своєю чергою О. Лотоцький 1 лютого 1920 р. подав до імперського Міністерства закордонних справ ноту, в якій ініціював створення у Трабзоні, Смирні та Єрусалимі тимчасових українських консульств з огляду на перебування великої кількості українців серед російського населення турецьких земель.

Водночас, у 1919 р. були зроблені і перші кроки до геополітичного об'єднання держав басейну Чорного моря, коли представники України, Білорусі, Дону та Кубані підписали загальний, а також політико-економічний меморандум. Дипломати ж УНР активно розробляли концепцію окремого Чорноморського Союзу, до якого запрошувалися також Азербайджан, Вірменія, Грузія, Кубань, Румунія та Туреччина. Ця військово-політична та торговельно-промислова спілка рівноправних держав мала за мету не лише економічну співпрацю у всіх сферах, а й зміцнення державного суверенітету кожної з країн. Серед важливих завдань перед українським представництвом в Туреччині залишалося й досягнення визнання автокефалії Української православної церкви⁵. Проте довести усі ці та інші задуми і завдання до логічного завершення О. Лотоцькому не вдалося. 25 березня 1920 р. на вимогу уряду Директорії він був відкликаний з Істамбула.

¹ Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 4: В Царгороді. Баунд-Брук, 1966. С. 38.

² Лотоцький О. В Царгороді. Варшава: Праці Українського наукового інституту, 1939. Т. 40. С. 15–24.

³ Дивіться: Гай-Нижник П. Прояви корупції у закордонних інституціях і представництвах УНР у 1919–1920 рр. як чинник загрози національній безпеці України *Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів*: Збірник статей і матеріалів. К.: Прометей, 2019. – Серія «Світові традиції державного управління». Вип. VIII. 2019. С. 59–89.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 5. Спр. 8. Арк. 2–23в.

⁵ Сергійчук Б. Уряд УНР і Вселенський престол: з історії відносин *Людина і світ*. 1997. № 2.

Від 11 травня 1920 р. керувати посольством УНР в якості надзвичайного посла і повноважного міністра було призначено князя Яна Токаржевського-Карашевича, що перебував на цій посаді до 21 грудня 1921 р.¹ У 1921 р. міністр закордонних справ уряду УНР в екзилі А. Ніковський наголошував: «Справу Причорноморського союзу... треба в'янути турецькому урядові та майбутнім учасникам її як справу незалежності і звільнення з-під усяких протекторатів держав при Чорному морі. Україна для Туреччини, Грузії, Румунії, Вірменії гратиме тут головну роль без жодних з її боку заборончих тенденцій». Здавалося б, справи УНР у Туреччині почали поживляватися: «Ми регулярно бували на прийомах у міністра Закордонних Справ та Великого Везира, – писав Я. Токаржевський-Карашевич, – і багато разів зустрічалися поза урядовими побаченнями»². Але усе це видалося ілюзією.

16 березня 1921 р. у Москві між урядом Туреччини та урядом РСФРР було підписано договір про «дружбу і братерство», а вже взимку до Істамбулу прибула спеціальна торговельна місія від більшовицького уряду. Українсько-турецькі ж двосторонні відносини тривали недовго з огляду на поразку Центральних держав у Великій війні, що призвело до окупації значних теренів Туреччини військами Антанти.

Україна у цей час зазнала окупації з боку більшовицької Росії. Водночас, незважаючи на умови окупації, посольство УНР функцінувало до 1922 року. Останнім невизнаним послом екзильного уряду УНР від 1929 р. по 1935 р. був Володимир Мурський, який того ж року помер в Істамбулі. Зауважу принагідно, що нині деякі дослідники пов'язують його смерть з низкою загадкових смертей діячів УНР в Істамбулі, які, можливо, були отруєні агентами ДПУ.

Між тим, у другій половині 1920-х років 45% усього обігу зовнішньої торгівлі УСРР припадало на Туреччину. УНР остаточно втрачає суб'єктність і навіть номінальну присутність в турецькій дипломатичній орбіті, натомість вага і значення УСРР в ній посідала чим даліш потужніші позиції, проте це вже була не українська державність, а українське маріонеткове квазидержавне територіальне утворення російсько-більшовицького СРСР.

¹ Курас Г. Дипломат, історик, патріот (Іван Токаржевський-Карашевич) *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»].* Історичні науки. 2007. Вип. 9. С. 184–190.

² Токаржевський-Карашевич І. Царгородські спомини (1919–1921 рр.) *Визвольний шлях.* 1952. Ч. 7. С. 27.

Україна – Грузія: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.)

Українсько-грузинські взаємини мають давню історію і сягають своїх витоків ще часів Русі, проте новітнє відродження і поглиблення зв'язків між цими народами могло відбутися на якісно вищому рівні лише із визволенням обох країн з-під гніту імперської Росії. Лютнева 1917 р. революція у Петрограді призвела до падіння самодержавства Романових, краху імперії, посиленню відцентрових процесів в Росії та відродження національних автономно-федералістських рухів, які досить швидко набули не лише виразних культурно-просвітницьких ознак, а й окремих соціально-політичних характеристик із певними самостійницькими осередками. Настав швидкоплинний процес становлення колишніх російських колоній на шлях відновлення власних національних держав. Не були винятком у цих динамічних перетвореннях й український та грузинський народи.

Українсько-грузинське політичне зближення розпочалося з самого початку падіння царату. Так, наприклад, вже 19 березня 1917 р. представник грузинських організацій у Ростові разом із французьким консулом вітали 10-ти тисячну маніфестацію українців із домаганням автономії України у федеративній Російській Республіці¹. На початку квітня делегат від київських грузинських організацій – п. Коіава був делегатом Українського Національного Конгресу у Києві й 7 квітня 1917 р. виголосив на ньому промову російською мовою². 8 квітня у своєму привітанні Національному З'їзду він, зокрема, зазначав: «Ви, українці, і ми, грузини, особливо близькі одні до одного. Наша минула доля однакова. Україна та Грузія приєдналися до Росії з тією умовою, що вони збережуть повне право національного самовизначення, але неварті правителі Росії порушили договір й прагли нас задушити. Коли говорять: «Україна воскресла», я кажу: «Вона не вмирала ніколи, та лише тепер світлі дні її життя». Наші серця, сповнені радістю, разом з вами кричать: «Хай живе вільна Україна! Хай живе Федеративна Республіка!»³.

На початку серпня 1917 р. Комітет Грузинського військового союзу звернувся телеграфом до Української Центральної Ради з проханням допомогти поінформувати воїнів-грузинів, які перебували на території України, що 22 серпня у Тифлісі відбудеться Всеросійський з'їзд грузинів-військових. Тож Мала Рада Центральної Ради ухвалила вжити заходів, аби повідомлення про цей з'їзд були надруковані у газетах⁴.

Представники грузинського народу брали участь у З'їзді Народів, що відбувався з 8 по 15 вересня 1917 р. у Києві⁵. На цьому конгресі представник грузинської націонал-демократичної партії І. Мочаваріані також нагадав, що і Грузія, і Україна свого часу пристали до спілки з Росією, але Росія Романових обернула ту спілку в неволю. «Тепер ярмо скинуто і треба думати не

¹ Робітничая газета. 1917. 1 квітня.

² Вісті з Української Центральної Ради. 1917. № 3. Квітень.

³ Там само.

⁴ Нова Рада. 1917. 15 серпня.

⁵ Там само. 10 вересня.

про те, щоб розірвати старі договори, а про те, щоб ці договори поновити, – заявив він. – Потрібна міцна організація і об'єднання національностей, щоб добитись визволення своїх країн, бо ніяка велика держава, а особливо малокультурна, не признає по добрій волі прав малих народів»¹.

Інший грузин, соціаліст-федераліст Й. Бараташвілі у своїй запальній промові вказував, що «грузинський народ жив в братській згоді зі всіма народами, а передусім, з мусульманськими народами Закавказзя. Новий революційний уряд не зумів усунути перешкод, які утруднюють дорогу до будови нового життя. Правда, старий режим оставив по собі трудне положення, але народи Росії в силі розв'язати ті складні питання, коли візьмуться за це одностайно. Для цього треба об'єднати всі живі сили під гаслом рівності, братства та взаємної любові...

Українська демократія зуміла згуртувати всі свої стремління коло одної основної задачі, а саме – коло здобуття автономії, яку вона вже на ділі має. І саме Рада скликає З'їзд народів, а не уряд, який зайнятий нібито важнішими справами, але якими, то ще невідомо. Ми стоїмо перед великою небезпекою, як іззовні, так і всередині, а спосіб рятунку – це новий децентралізм держави, який не означає розпаду»². Наприкінці він запросив усіх присутніх, після того, як усі народи досягнуть своєї мети – самовизначення, завітати у вільну Грузію³. Дещо пізніше, 7 листопада 1917 р., на засіданні Малої Ради він, як член Ради Народів, такими словами вітав щойно прийняте проголошення Української Народної Республіки III Універсалом Центральної Ради: «Слова і промови блякнуть перед тим Універсалом, якого тут було проголошено, але я не можу утриматись, щоб не привітати від імені грузинів-федералістів цей найбільший історичний акт.

Центральна Рада розрубала цим актом Гордіїв гудз і український народ тепер вільний. Той централізм, що був джерелом утисків над народами, Центральна Рада роздушила і стерла.

Звалено той стовп, на якому стояв імперіалізм Російської держави... Революція творить нові закони, і на підставі законів революції Україна стала вільною. Народ український вибрав собі шлях, з якого починається нове життя. Хто хоче зміцнити на землі волю і справедливість, той повинен іти з українським народом і з Українською Республікою... Я хочу, щоб Україна була тою камінною скалою, на яку б спирались всі народи. Нехай живе Українська Республіка!»⁴.

Невдовзі, 11 листопада 1917 р., на надзвичайному засіданні Малої Ради з приводу законопроекту про вибори до Українських Установчих зборів із привітанням від імені грузинів Києва виступав Нотадзе. Він зачитав резолюцію, в якій зібрання столичних грузинів без різниці партій засвідчувало «свою щирю і безмежну радість з приводу проголошення Української

¹ Нова Рада. 1917. 10 вересня.

² Народня воля. 1917. 12 вересня.

³ Нова Рада. 1917. 10 вересня.

⁴ Там само. 9 листопада.

Народної Республіки», а далі – висловило певність, «що піднятий вами прапор – символ федерації – не лишиться самотнім і що другі народи так само свідомо і гордо піднесуть цей прапор»¹.

Спроби ж встановити дипломатичні стосунки Грузії з Україною датуються ще груднем 1917 р. Саме тоді І. Лордкіпанідзе, депутат Всеросійських Установчих зборів, що перебував в Одесі, був уповноважений Національною Радою Грузії виконувати обов'язки військового комісара при уряді УНР. У січні 1918 р. І. Лордкіпанідзе (у зв'язку з від'їздом до Петрограда) передав свої повноваження Д. Вачейшвілі.

9 січня 1918 р. Д. Вачейшвілі звернувся до очільника українського зовнішньополітичного відомства О. Шульгина з проханням дозволити громадянам Грузії зберегти особисту зброю для самозахисту. При цьому грузинський військовий комісар недвозначно зауважував, що в його країні «проживає не одна тисяча громадян-українців, котрі жодних обмежень громадянських прав ще не підлягали і підлягати не будуть»². Незабаром, 13 січня 1918 р., у Києві було створено Грузинський військовий комісаріат. Уряд УНР визнавав його повноважним органом Національної Ради Грузії.

Того ж дня було розроблено й ухвалено проект угоди між урядом УНР і військовим комісаром Грузії щодо питань формування в Україні грузинських військових підрозділів й передислокації їх на Батьківщину для боротьби з турецькими військами та збільшовиченими збройними загонами³. Під час перемовин Д. Вачейшвілі пропонував, щоби грузинські загоны «зберегли озброєння, матеріальну частину, кінний склад та інше майно», якщо таке було в наявності в частині, якщо ж ні – то їх мало би усім цим забезпечити власним розпорядженням українське Військове міністерство. Утім, голова зовнішньополітичного відомства УНР О. Шульгин своєю резолюцією поставив під сумнів задоволення такого прохання, як і не погодився на наполягання занотувати в угоді, аби у разі підписання Українською Народною Республікою мирного договору з Центральними державами її уряд зобов'язався «надати у двомісячний термін рухомий склад для переправлення всіх грузин-воїнів та призваних громадян на тих же умовах за межі України»⁴.

Натомість члени української частини комісії поставили свою вимогу про те, що «всі витрати, пов'язані з утриманням, як грузин-воїнів, так і шойно

¹ Народня воля. 1917. 14 листопада.

² ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1-1зв.

³ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. С. 163–164.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 7.

призваних грузин, повертаються Україні або із загальнодержавного фонду тієї федерації, в котру увійде Грузія, або Національною Радою Грузії в розмірі, визначеному спеціальною комісією з представників обох націй»¹. В угоді, власне, йшлося: а) про формування частин на території України з воїнів-грузинів, які знаходилися за умовами військового часу на Україні й на Українському фронті; б) про перевезення цих частин у міру їхнього формування на територію Грузії; в) у разі оголошення мобілізації Національною Радою Грузії, про формування з призваних грузин, які знаходилися на території України, команд і переправлення їх у Грузію². Тоді ж у Києві було сформовано грузинський військовий загін, а усі грузини-військовослужбовці переходили у підпорядкування Грузинського військового комісаріату, якому дозволялося формувати з них військові частини (під контролем Військового міністерства УНР) для відправки на Батьківщину.

Після повернення Центральної Ради та уряду УНР у березні 1918 р. до звільненого від більшовиків Києва представники вірменських і грузинських загонів знов підняли питання про повернення своїх підрозділів на Кавказ. Тож 13 березня 1918 р. Рада народних міністрів УНР повернулася до питання перебування національних збройних формувань на її терені й вирішила, що усі національні війська з дня демобілізації повинні бути розформовані, а існуючі до цього часу військові частини мали бути розпущені наказом військового міністра УНР. Цим частинам гарантувався вільний виїзд за межі України в ешелонах без зброї. Що ж до фінансового забезпечення, то українські міністри постановили, що «ця справа може бути налагоджена лише в порозумінні з тим національним чи краєвим урядом, до якого призначаються ці частини»³.

За три дні, 16 березня уряд УНР, розглянувши внесення Міністерства закордонних справ про повернення грузинських і вірменських загонів на Кавказ, підтвердив своє попереднє рішення й ухвалив запропонувати вірменським і грузинським збройним формуванням «виїхати за межі України без зброї»⁴. 19 березня ешелон грузинських військовослужбовців, за згоди українського уряду і німецького окупаційного командування, рушив у дорогу, але ледве дістався станції Знам'янка й зупинився. Тож комісар Грузії прохав українське МЗС посприяти «якнайшвидшому й безперешкодному пропускові названого ешелону до кордону України» разом із військовою технікою, а також видати «посвідчення для безперешкодного пропуску через кордон України парламентарів від ешелону для переговорів із більшовиками». Тогочасний керуючий справами МЗС УНР М. Любинський відреагував без проволікань й розпорядився прийняти прохання Д. Вачейшвілі «до негайного виконання»⁵. У квітні 1918 р. військовим комісаром Грузії в Україні було

¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 6зв.

² Там само. Арк. 6.

³ Там само. Ф. 3690. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 15–15зв.

⁴ Там само. Ф. 1064. Оп. 2. Спр. 18. Арк. 14.

⁵ Там само. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 12.

призначено Н. Брегвадзе, а Д. Вачейшвілі став його заступником, секретарем же – Н. Бокугава. Саме ці особи й узялися в подальшому безпосередньо розв'язувати проблеми своїх земляків в Україні й вирішувати питання їхнього повернення на Батьківщину.

Тим часом 16 квітня 1918 р. на засіданні політичної секції Міністерства закордонних справ УНР заслуховувалася доповідь члена Центральної Ради М. Свідерського, який займався евакуацією майна українізованих частин 5-го армійського корпусу з Трапезунда. Торкаючись грузинського питання, доповідач подав міркування, що грузини не здатні протистояти просуванню турецьких військ, оскільки у них «нема справжнього війська». При цьому він висловив думку про вигідність для України втілення самовизначення й державності Грузії та кавказьких народів, на що, щоправда, не мав великих сподівань через невпинну внутрішню міжнаціональну ворожнечу. М. Свідерський також ствердно відповів за запитання головуючого М. Любинського щодо «розмови про Чорноморську федерацію» під час свого перебування у Закавказзі, додавши, що там вона є бажаною із центром у Києві, або в Севастополі, котрий може стати вільним містом¹.

Разом з тим варто відзначити й те, що дипломатичні, як і господарчо-торговельні, зв'язки між Грузією та Україною у перші рік-півтора по Лютневій революції в Росії та її фактичній децентралізації розвивалися надто аморфно й так і не набули практичного втілення, а існували швидше в гіпотетичному вигляді непрактичної уяви тогочасних інтернаціонально-федералістських поглядів політичних романтиків, принаймні серед осереддя тогочасних українських революційних діячів. Так, наприклад, голова Центральної Ради М. Грушевський й думати не міг про поширення українського політичного чи економічного впливу у Чорноморському регіоні, а тим паче про «імперіалістичні забаганки до захоплення чужих ринків, до експлуатації культурно відсталих країв як своїх колоній, взагалі до політики економічної експансії»². Натомість він очікував настання світової федерації у якій само-сабою відбудеться економічне й культурне співробітництво, добровільна кооперація народів Чорного моря, а отже «тісно зв'язавшись між собою, сі чорноморські краї можуть створити незвичайно багату, велику і многосторонню економічну базу»³.

Досить скоро внутрішньополітична конструкція України достеменно змінилася, до влади у Києві прийшли інші люди, з іншим світоглядом та амбіціями. 29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту, за «активного нейтралітету» німецької окупаційної влади, владу Центральної Ради, а відтак і Українську Народну Республіку, було повалено. Постала Українська Держава з консервативно-буржуазною диктатурою у формі гетьманату генерала Павла Скоропадського.

¹ ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 23–23зв.

² Великий українець: матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. К.: Веселка, 1992. С. 15.

³ Там само.

У Закавказзі ж 26 травня (8 червня) 1918 р. «Актом незалежності» було проголошено про утворення Грузинської Демократичної Республіки¹. В «Акті незалежності Грузії», що був ухвалений Національною Радою, проголошувалося, зокрема, що «Грузинська Демократична Республіка бажає зав'язати добросусідські відносини з усіма членами міжнародної спільноти»². Коаліційний уряд держави очолив Н. Рамішвілі, а міністерство закордонних справ А. Чхенкелі³.

А за два дні Грузією було підписано з Німеччиною військово-політичний договір, за яким союзницькі (де-юре), та по суті – все ж окупаційні (де-факто), німецькі війська розташовувалися на її території з метою гарантування суспільного порядку та державної незалежності Республіки.

З того часу Грузія, як кілька місяців тому й Україна, вимушено опинилася під протекторатом Німеччини (фактично стала військово-політичним і фінансово-економічним сателітом Центральних держав), позаяк ще 27 квітня (10 травня) 1918 р. офіційні Берлін та Істамбул підписали таємний договір про розподіл сфер впливу у Закавказзі, за яким Грузія визнавалася сферою геополітичних інтересів Німеччини. Цей факт, власне, не є якимсь незвичним явищем у тогочасній міжнародній політиці (достатньо згадати про аналогічну угоду між Францією і Великобританією від 23 грудня 1917 р. про поділ колишньої Росії на «зони впливу», у якій французька визначалася на захід від rischi: Керченська протока – гирло Дону – Дон – Царицин; британська – на схід від неї, тобто включно з Кавказом і Закавказзям⁴).

Тим не менш, на той історичний момент обопільне перебування і Києва, і Тифліса (Тбілісі) в орбіті силового тяжіння Центральних держав з центром у Берліні об'єктивно полегшувало Україні та Грузії геополітичну логістику на шляху до взаємного зближення як у міжнародно-політичній площині, так і у горизонтах фінансово-економічної співпраці й у напрямку зародження вій-

¹ Після більшовицького перевороту в Росії, 28 (15) листопада 1917 р. було створено Закавказький комісаріат – спільний уряд Азербайджану, Вірменії та Грузії, який 23(10) лютого 1918 р. скликав Закавказький Сейм для правового оформлення міждержавних взаємин народів Закавказзя. Згідно з рішенням Сейму від 22 (9) квітня 1918 р., Грузія спільно із Азербайджаном і Вірменією увійшла до складу Закавказької Демократичної Федеративної Республіки (ЗДФР). 8 червня (26 травня) 1918 р. Грузинською Національною Радою була проголошена Грузинська Демократична Республіка (ГДР). Слід зауважити також на тому, що від травня до жовтня 1918 р. на більшій частині території Грузії перебували німецькі, а з червня до жовтня 1918 р. в Аджарії та на деяких інших землях Грузії – турецькі війська.

² Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918–1919 рр.) *Одеські вісті*. 2015. 5 липня.

³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 13.

⁴ Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). К.: Дуліби, 2016. С. 45, 58; Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. New-York: Columbia University Press, 1988. P. 30.

ськово-оборонного проекту, де Києву з очевидних «вагових» вимірів апріорі передбачалася провідна роль. І подальший розвиток подій розвивався саме за цією спіраллю й логікою, а його колапс був зумовлений інтригою історичних обставин як об'єктивного, так і суб'єктивного для обох держав характеру...

6 червня 1918 р. грузинський міністр закордонних справ А. Чхенкелі через повіреного у справах Української Держави в Німеччині О. Козія звернувся до офіційного Києва із дипломатичною нотою. Вона повідомляла про припинення існування Закавказької Демократичної Федеративної Республіки й про саморозпуск закавказького Сейму та уряду «з огляду на події, котрі виникли разом з наступом сил оттаманських за Кавказом»¹. Іншою нотою, від 22 червня, поданою міністром А. Чхенкелі, зазначалося, що новоутворена Грузинська Демократична Республіка, яка «хоче організувати свої міжнародні стосунки згідно своїм життєвим інтересам і забезпечення своєї незалежності», просить про визнання її Українською Державою². Цікаво, що у ноті грузини аргументували постанову своєї державності тим, що «об'єднана з Росією політичними договорами, заключеними на те, щоби забезпечити Грузії певну внутрішню свободу і незайманість її території, Грузія швидко побачила свої права потоптаними, свою свободу zagrożеною і свої вольности заміненіми режимом повної анексії»³. Відтак, йшлося в одній з нот, після падіння царату, розвалу імперії, з огляду на статті Брест-Литовського мирного договору між Центральними державами і РСФРР та факту виведення російських військ з Закавказзя «ніякий зв'язок не зв'язує більш Грузії з Росією, вона вільна однині од всіх обов'язків щодо другої держави»⁴. Обидві ноти вже 9 червня було передано О. Козієм гетьманському урядові на чолі з А. Лизогубом.

Невдовзі, 4 (17) липня 1918 р. новий грузинський прем'єр-міністр Н. Жорданія надіслав на ім'я українського міністра закордонних справ Д. Дорошенка листа, у якому повідомлялося, що його уряд з метою зміцнення дружніх відносин між державами «призначив своїм представником при українському Уряді громадянина Віктора Васильовича Тевзая і заступником його – громадянина Давида Вісаріоновича Вачейшвілі, котрим і надані особливі повноваження»⁵.

Що стосується контактів у сфері фінансів, то, наприклад, ще 29 червня 1918 р. до військового міністра Української Держави звернувся тимчасовий виконуючий обов'язків комісара Грузії в Україні Н. Брегвадзе, який просив

¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 13.

² Там само. Арк. 11.

³ Там само. Арк. 12–13.

⁴ Там само.

⁵ Там само. Арк. 18.

«ходатайствувати» перед гетьманською Радою міністрів щодо можливості негайного надання в його розпорядження 50 тис. крб. в рахунок Грузинської Республіки для задоволення елементарних потреб громадян Грузії, колишніх вояків на українському фронті (малися на увазі російські Південно-Західний та Румунський фронти, що пролягали теренами України), величезна кількість яких скупчилася у Києві, Харкові і Ростові та для переправлення їх на Батьківщину¹.

Вже 15 липня 1918 р. до уваги уряду Української Держави було подано відповідну доповідь українського міністра, який повідомляв про звернення до нього комісара Грузії й просив підтримати «бувших військово служачих на Українських фронтах і військово полонених та інвалідів, котрі, дякуючи анархії, яка панує в Російській совітській Республіці, не мають можливості вернутись до своєї батьківщини і терплять багато від матеріального незабезпечення», додаючи при цьому, що вони «брали участь у минулій війні на Українських фронтах і тим в своїм часі оказали Українській Державі не малу поміч»². Український уряд пішов назустріч проханням комісара Грузії (журнал засідань малої Ради міністрів від 16 й 17 липня)³, а вже 20 липня П. Скоропадський затвердив ухвалену Радою міністрів Постанову «Про асигнування в розпорядження Військового міністра 50.000 карбованців для видачі їх в позику Комісарові Грузії», в якій також зазначалося, що позика ця надається «за рахунок Грузинської Республіки» в допомогу грузинським громадянам для повернення їх на Батьківщину⁴. Постанову цю згодом було оприлюднено у «Державному Вістнику» у зв'язку з чим його редакторам було надіслано (29 липня) відповідне розпорядження⁵. Таким чином Україною було офіційно надано грошову безвітсоткову і безтермінову позику Грузії.

Тим часом 25 липня 1918 р. до посла Української Держави в Німеччині барона Ф. Штейнгеля у Берліні завітали «голова осібної делегації в Германії» князь Авалов та її член Є. Гегечкорі, які підтвердили факт і чинність вищезгаданої ноти міністра закордонних справ Грузії А. Чхенкелі (він тоді також перебував у столиці Німеччини, проте не зміг відвідати гетьманського посла через хворобу). Своєю чергою князь Авалов і Є. Гегечкорі знову звернулися до українського представника (цього разу в особі посла Ф. Штейнгеля) з проханням про визнання Україною Грузинської Демократичної Республіки як самостійної держави й, водночас, заявили йому від імені свого уряду, що Грузія не бачить жодних перешкод щодо визнання нею Української Держави.

За підсумками цієї зустрічі Ф. Штейнгель підготував для українського уряду докладний звіт і відправив його з першим же кур'єром до Києва, а між тим вже 30 липня 1918 р. надіслав міністрові закордонних справ Української Держави особисту телеграму у якій з цього приводу, зокрема, зазначав: «З огляду на те, що мені уявляється важливим установити тепер тісні і друж-

¹ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 274. Арк. 3–3зв.

² Там само. Арк. 2.

³ Там само. Спр. 24 а. Арк. 16зв.

⁴ Там само. Спр. 274. Арк. 1.

⁵ Там само. Арк. 4.

ні зносили з грузинським народом, я прошу Вас, Пане Міністре, представити Ясновельможному Пану Гетьману питання про визнання Грузії з Вашим сприяючим заключенням. Для установлення дипломатичних зносин Грузія негайно може командувати свого постійного представника в Київ. Про наслідки прошу не відмовити дати мені відповідь по прямому проводу»¹.

У звіті ж були й міркування щодо української вигоди у перспективі розвитку українсько-грузинських економічних взаємин, а саме:

- Грузія могла б стати для України шляхом до усього Закавказзя й далі у Персію;
- Баку–Батумська залізниця та керасинопровід як зручний засіб до транспортування й отримання нафтопродуктів з каспійської нафти, а відтак й Українська Держава могла б не лише отримувати ці енергоресурси, а й транзитним постачальником їх до чорноморського регіону та Європи;
- країни Закавказзя щорічно потребували близько 200 тис. пудів цукру та 3 млн. пудів пшениці;
- можливість стати експортером-монополістом у постачанні українського збіжжя та сировини через Грузію у Закавказзя, Персію та до східних провінцій Османської імперії тощо².

У серпні 1918 р. з Тифлісу до Києва вирушила грузинська дипломатична місія на чолі з членом Національної Ради ГДР, юристом за освітою В. В. Тевзая. Місія мала за мету встановити дипломатичні, торговельно-економічні та культурні взаємини з Українською Державою.

Грузинська делегація вирушила до України у серпні 1918 року. Дипломатична рутинна робота тривала до вересня 1918 р. Зрештою на початку вересня 1918 р., після ґрунтовних, проте порівняно нетривалих перемовин з представниками українського уряду, у столиці Української Держави було офіційно відкрито й розпочало працю дипломатичне представництво Грузії. Очолив грузинське посольство в Українській Державі В. В. Тевзая, його заступником став Д. В. Вачейшвілі, урядовцями для особливих доручень були виконуючий обов'язки комісара Грузії в Україні Н. Брегдадзе та С. Асатіліні, військовим аташе – полк. Кавтардадзе, тимчасово виконуючим обов'язків радника – І. Москалевський, якого від 7 жовтня змінив М. Скобелев, а також інші співробітники: А. Карпович, А. Сванідзе, Г. Мамаладзе, В. Макацарія та ін.³

24 жовтня В. Тевзая повідомив гетьманського міністра закордонних справ Д. Дорошенка про призначення Г. Хундадзе повноважним представ-

¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 17.

² Там само. Спр. 135. Арк. 39.

³ Там само. Спр. 134. Арк. 25, 27, 33, 34; Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. С. 175.

ником Грузії при Раді народних комісарів РСФРР й запевнив українського міністра у тому, що Українська Держава «в особі правомочних органів полегшить роботу громадянина Хундадзе при виконанні ним своїх дипломатичних обов'язків»¹.

Структура і штати посольства Грузії в Україні визначилися таким чином: перший і другий секретарі, консульський відділ, військовий аташе з помічником, економічний відділ, прес-бюро. До адміністративно-технічного персоналу належали: комендант будівлі, друкарки, перекладачі, водій автомобіля, кур'єри, допоміжні робітники (загалом – 20 осіб). Посольство містилося у м. Києві на вул. Караваєвській, 9 (нині – вул. Л. Толстого).

У Києві ж ще з кінця 1917 р. грузинськими студентами друкувалася рідною мовою газета «Зарі» (укр.: «Дзвін»), яким з 1918 р. активно допомагало грузинське дипломатичне представництво в Україні, а також випускалися прес-релізи, що поширювали інформацію про Грузію у київських газетах.

У вересні 1918 р. було відкрито й генеральне консульство Грузії в Україні в Одесі та консульство у Харкові² на чолі з К. Цагарелі. Утім, консульська дипломатична установа на Чорноморському узбережжі України закладалася вже на підготованому ґрунті, а не з чистого аркуша. Ще 9 травня 1918 р. військовий комісар Грузії в Україні Н. Брегвадзе³, затвердив присяжного повіреного М. Джугелі комісаром Грузії по Одеській військовій окрузі з правами «формуєвати Грузинські частини й переправляти їх на батьківщину» та «захистити інтереси Грузії й Громадян Грузії у межах Одеської військової округи»⁴.

Перші ж публічні згадки про плани заснування грузинського консульства в Одесі з'явилися у міській пресі ще на початку липня 1918 року⁵. Офіційно ж заснуванням генерального консульства Грузії в Одесі на чолі з О. Ушверідзе вважається 11 вересня 1918 р., проте широку діяльність свою воно розгорнуло лише від жовтня 1918 року⁶. Генеральне консульство в Одесі розташовувалося спочатку на етапному грузинському пункті на вул. Польській, 3, а з листопада 1918 р. – на вул. Гоголя, 15, з лютого ж по вересень 1919-го (вже за УНР) – на вул. Садовій, 4⁷. Виконувачем обов'язків генерального консула було тимчасово призначено і затверджено урядом Грузинської Респуб-

¹ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 35.

² У лютому 1919 р. у Харкові більшовики розстріляли грузинського консула в Петрограді Черкезшвілі, який через Україну повертався на Батьківщину.

³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 1.

⁴ Там само. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 28.

⁵ Грузинские консульства на Украине *Одесские новости*. 1918. 4 липня.

⁶ В Грузинском консульстве *Одесский листок*. 1918. 4 жовтня; Генеральное консульство Грузии в Одессе *Одесский листок*. 1918. 17 вересня; Грузинский консул в Одессе *Одесские новости*. 1918. 8 жовтня.

⁷ У XIX–XX ст. грузини в Україні мешкали переважно в містах, утворюючи невеликі колонії. Значний відсоток серед них становили службовці, лікарі, адвокати.

ліки присяжного повіреного Євсея Ілларіоновича Ушверідзе (був обраний головою консульської колегії дипломатів усіх країн, акредитованих в Одесі). Працівниками генерального консульства були також В. Жоржоліані та Л. Муджирі, який іноді виконував обов'язки генконсула; першим секретарем був Г. Меферт.

З приводу відкриття грузинського генерального консульства у Південній Пальмірі місцева газета «Одескій листок», приміром, писала: «Найближчим завданням заснування консульства в Одесі є подання допомоги військовополоненим, підданим Грузинської Республіки, що повертаються на батьківщину з полону. Переговори про їхнє повернення велися свого часу із центральними державами і привели до позитивних результатів. Консульство надає людям, що повертаються з полону, приміщення для відпочинку на передавально-етапному пункті при консульстві, надає їм одяг, їжу, гроші та на пільгових умовах влаштовує їм проїзд до Поті. Слід зазначити, що консульство подає допомогу військовополоненим і інших національностей, аж до організації відповідних консульських установ»¹.

На практиці ж, власне, в Одесі грузинське генеральне консульство з метою захисту прав своїх громадян започаткувало, перш за все, їх реєстрацію (безпосередньо у приміщенні генконсульства на вул. Польській, 3), а також сприяло самоорганізації грузинської спільноти Одещини, зокрема через проведення, після затвердження статуту, перших зборів національної громади міста у листопаді 1918 р. (тоді вже – на вул. Гоголя, 15).

Влітку 1918 р. активізувало свою роботу й українське зовнішньополітичне відомство, що після перших місяців по гетьманському перевороті й організації своїх дипломатичних представництв у Центральних державах намагалося вислизнути з обіймів німецько-австрійської геополітичної опіки, яка більше походила на політику міжнародної ізоляції Української Держави.

Тож, 4 липня 1918 р. гетьманом П. Скоропадським було затверджено ухвалений Радою міністрів Закон «Про заклад Генеральних Консульств² і Консульських Агентств по-закордонном»³, а відповідною урядовою Постановою «на утримання Генеральних Консулів і Консульських Агентів Української Держави по за межами України на території бувшої Російської Імперії, згідно з штатами, які затверджені

¹ Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918–1919 рр.). Одеські вісті. 2015. 25 липня.

² Урядову Постанову «Про тимчасові дипломатичні представництва Української Держави і про асигнування 1,127.072 карбованців 26 коп. на їх утримання» гетьманом П. Скоропадським було затверджено 21 червня 1918 р. [Державний вістник. 1918. № 20. 5 липня]

³ Державний вістник. 1918. № 22. 14 липня.

4 липня 1918 року» було асигновано 321 тис. 255 карбованців¹. А вже 20 липня 1918 р. своїм наказом гетьман затвердив консульським агентом 1-го розряду в Тифлісі Олексія Кулінського².

15 серпня наказом Міністерства закордонних справ «Про заснування нових консульських агентств» управляючий МЗС Д. Дорошенко, по згоді з міністрами торгу і промисловості та фінансів, наказав заснувати консульські представництва Української Держави (номінально з 4 липня) I розряду у 10 містах³ (в тому числі у Тифлісі й Батумі) та II розряду у 20 містах⁴ колишньої Російської імперії⁵. Проте практичного відкриття вищезгаданих консульських представництв влітку 1918 р. насправді не відбулося. Їхня діяльність, штати і фінансування почали закладатися лише з 1 вересня 1918 р., а відповідний Закон «Про утворення нових консульських установ Української Держави та асигнування 832.766 карб. на їх утримання» був затверджений гетьманом П. Скоропадським тільки 6 листопада 1918 р. (при цьому скасовувався попередній закон від 4 липня 1918 р.). Отже, підпунктом 17-м пункту 3-го закону від 6 листопада було визначено утворити 25 консульських установ Української Держави, зокрема, «на Кавказі – Генеральне консульство в Тифлісі та віце-консульства в Баку, Єревані та Батум–Поті»⁶.

Український же дипломатичний десант прибув на Кавказ вже під «завісу» Гетьманату і за постанови «другої» УНР у складі лише двох осіб – голови Івана Ігнатовича Красковського та урядовця графа Михайла Бенедиктовича Тишкевича. Вже на місці до складу місії було прийнято урядовця О. Євтухова⁷.

Проте не можна сказати, що увесь цей час у закавказькому регіоні Українська Держава та її громадяни не мали свого представника. Українські інтереси в Тифлісі представляв Закавказький український комісар Григорій Хименко, а в Єревані – уповноважений ним 22 травня 1918 р. голова Ради єреванського товариства «Просвіта» Володимир Гірченко⁸. Зауважу також і на тому, що у Грузії поважну роллю відігравала Українська Рада, що за допомогою українського представництва видавала власну газету (редактор С. Чалій), у якій широко висвітлювалися питання взаємовідносин двох народів, щоденне життя українців у Грузії, публікувалася інформація з України тощо. Взагалі ж, як свідчив український посол у Туреччині О. Лотоцький, тоді на Кавказі було багато українського елемента – по великих містах (Тифліс, Ба-

¹ Державний вістник. 1918. № 35. 15 серпня.

² ЦДАВО України. Ф. 1118. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 114; Спр. 17. Арк. 143.

³ Йшлося про заснування консульських представництв Української Держави I розряду у Мінську, Вільно, Ризі, Гельсінгфорсі, Самарі, Новочеркаську, Тифлісі, Батумі, Омську і Ташкенті.

⁴ Йшлося про заснування консульських представництв Української Держави II розряду у Ново-Николаєвську, Казані, Царицині, Астрахані, Ставрополі, Нижньому Новгороді, Саратові, Катеринбурзі, Орші, Вороніжі, Курську, Пензі, Баку, Семипалатинську, Бійську, Хабаровську, Владивостоці, Іркутську, Архангельську і Бухарі.

⁵ Державний вістник. 1918. № 58. 13 жовтня.

⁶ Там само. № 72. 19 листопада.

⁷ Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939. С. 125.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 29.

тум, Сухум, Баку) і цілі колонії – в колишніх Тифліській губернії, в Сухумській окрузі й особливо в Мугані (біля Азербайджану), що навіть мала назву третьої України. Тут оселилися «здебільшого українські сектанти – народ досить культурний і працьовитий, оселений на родючій землі, в обставинах погідного клімату, він дійшов до доброї заможности, сів здебільшого хліб та бавовняник»¹.

Тим не менш, закавказькі українці потребували допомоги і торговельно-економічних преференцій від історичної Батьківщини. Крім того, як повідомляла Українська Крайова Рада на Закавказзі, лише-но від експорту цукру й хліба на місцевий регіональний ринок Київ міг щомісячно отримувати прибутків на суму у 325,5 млн карбованців². Ще у вересні 1918 р. Українська Крайова Рада звернулася до уряду Української Держави з пропозицією «утворити хоч би тимчасово в осередку Закавказзя у Тифлісі Торговельне агентство Українського Уряду усього Закавказзя з тим, щоб надалі, коли буде утворено дипломатичне представництво, це агентство підлягало би йому»³. 27 листопада 1918 р. з подібною пропозицією до міністра закордонних справ УД Г. Афанасьєва звернувся Комітет з товарообміну Міністерства торгу і промисловості Грузії. Прагнучи поживити й посилити товарообмін між країнами, Комітет вважав за доцільне заснувати при Українському консульстві в Грузії «комісію, котра дозволяла б ввезення в Україну товарів, дозволених до вивозу Комітетом з Товарообміну Грузинської Республіки, і, навпаки, дозволяла б вивезення з України товарів, допущених до ввозу в межі Грузії»⁴.

За час нетривалого існування Української Держави у формі гетьманату П. Скоропадського обома сторонами було підготовлено й в підсумковій укладено низку міждержавних (українсько-грузинських) договорів як політично-го, так і фінансово-економічного характеру.

5 грудня 1918 р. Українська Держава встановила офіційні дипломатичні відносини з Грузинською Демократичною Республікою. При посольстві було започатковано Економічну раду, що займалася питаннями впорядкування товарообігу між країнами.

Того ж дня, 5 грудня 1918 р., було укладено широкий двосторонній договір між УД та ГДР, що складався з 22 статей та 6 розділів, зокрема: про загальні права громадян обох сторін; про консульські зносини; про торгівлю; про мореплавання; про транзит, про спеціальні конвенції, змішану комісію і термін договору.

У розділі «Про загальні права громадян» договору зазначалося, що громадянам кожної з обох договірних сторін надавалася, за умов дотримання

¹ Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939. С. 125.

² ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 39.

³ Там само. Арк. 39зв.

⁴ Там само. Арк. 53зв.

ними законів країни, повна воля приїзду, подорожей або мешкання у будь-якій місцині на території обох держав (при цьому їм гарантувався повносяжний захист законів і влади як щодо особистості, так і щодо їхнього майна) (ст. 1). Громадяни кожної із сторін отримували право набуття, володіння, користування і розпорядження майном як рухомим, так і нерухомим, а також земельними нетрями на таких самих підставах, як і місцеві громадяни (ст. 2). Вони могли користатися такими ж правами, як і місцеві громадяни (ст. 3), а також звільнялися від усілякої офіційної служби в суді, адміністрації чи цивільної. Не підлягали громадяни обох країн військовій службі (як сухоподольній, так і морській), а також позбавлялися усіх повинностей, що накладалися через війну або надзвичайні обставини, за винятком того випадку, коли ці повинності пов'язані з фактом володіння нерухомістю і коли цим повинностям підлягали громадяни інших держав (ст. 4). Громадяни кожної з договірних сторін мали право на території іншої сторони закладати акційні та всякого роду торговельні і коопераційні товариства, а також брати участь у вже існуючих подібного роду установах, користуючись такими ж правами, які надані у цих випадках місцевим громадянам. Акційні товариства, а також торговельні, промислові та фінансові підприємства, що законно діяли на території однієї з договірних сторін, визнавалися після реєстрації їх статутів або регуляментів відповідними органами іншої держави, такими, що мали законне право провадити свою діяльність в межах країни (ст. 5). Щодо літературної і художньої власності, а також права на патенти, фабричні й торговельні рисунки й клейма, громадяни кожної з договірних держав могли користуватися такими ж правами і захистом, як і місцеві громадяни (ст. 6).

Розділ «Про консульські зносини» визначав, що кожна із сторін мала право призначати до іншої генеральних консулів, консульських та торговельних агентів у всі порти та місцевості іншої держави. Усі пільги й права зазначених представників означалися за принципом взаємності (ст. 7).

У частині «Про торговлю» йшлося про те, що громадяни кожної з обох країн відносно торгу і промисловості на території іншої користуватимуться такими ж правами, як і місцеві громадяни й не будуть обложені додатковими чи вищими митами, ніж місцеві громадяни (ст. 8). Яко принцип установлювався для обох сторін обов'язок не чинити перепон взаємним торговельним зносинам. Однак, щодо тих товарів, які підлягали або могли підлягати державній монополії, або тих, до яких в інтересах гігієни, ветеринарної поліції або громадської безпечності необхідно було б застосувати заходи заборони, а також тих, щодо яких необхідно було б установити вивіз на підставі товарообміну, могли бути застосовані особливі умови (ст. 9). Привозні з території Грузії в Україну і навпаки – з території України на територію Грузії товари звільнялися від вивізного мита, проте збиралося ввізне мито (в розмірі не меншій за ввізне мито на ці товари другою договірною стороною (ст. 10). Не рахувався митом збір, який міг стягуватися кожною з договірних сторін при реєстрації вивозних з неї товарів (розмір згаданого реєстраційного збору установлювався в межах не більших за 2% вартості вивозного товару (ст. 11).

Торговці і промисловці, які жили в іншій державі, у випадку наявності легітимаційного посвідчення, виданих належними установами їх краю, та доказів, що одержали дозвіл на виконання промислів в своїй державі, мали право на території іншої сторони особисто або через комівожерів здійснювати закупівлі та, маючи при собі зразки товарів, приймати замовлення на території цього краю. Такі торговці і промисловці користувалися в обох державах щодо здійснення своєї діяльності такими ж правами, як і місцеві громадяни (ст. 12). Обидві договірні сторони мали офіційно повідомляти одна одну про усі важливі законодавчі проекти на товаро-промисловому ґрунті (ст. 13).

Розділом «Про мореплавання» вказувалося (ст. 14), що українські судна та їхні вантажі у водах Грузії, а грузинські та їхні вантажі у водах України – користувалися у всіх випадках такими ж правами, як судна і вантажі місцеві. Усіляка пільга або привілей, які передбачалися однією зі сторін відносно третьої держави, тим самим поширювалися й на іншу сторону (допущеними із вищенаведених постанов винятками признавалися пільги, які були надані, або могли б бути надані крайовому торговельному флоту). Національна приналежність судна установлювалася відповідно до законів і постанов кожної держави на підставі документів і патентів, виданих відповідною владою (ст. 15). Зовсім звільнялися від сплати ластових зборів в портах обох держав: 1) судна, які приходили з вантажами і з ними ж відходили та 2) судна, що переходили від одного порту до другого однієї з договірних держав (за наявності посвідчення про сплату цих зборів у будь-якому з портів цієї держави). Таке звільнення не поширювалося на збори: маяковий, лоцманський, буксирний та інші, які стягувалися за послугу і приладдя до вантаження та які оплачувалися й місцевими суднами (ст. 16). При цьому будь-яке судно кожної із сторін, яке б сіло на міліну або зазнало аварії близько берегів іншої сторони, користувалося тими ж пільгами, як і місцеві судна (ст. 17).

У розділі «Про транзит» вказувалося на те, що усілякого роду товари, які перевозилися через територію однієї з сторін для другої сторони, мали бути звільнені від будь-якого транзитного мита з тим, однак, що порядок, установлюваний для захисту фіскальних інтересів держави, через яку товар перевозиться, мусив бути датований (ст. 18). Українська Держава та Грузинська Демократична Республіка взаємно зобов'язувалися надавати допомогу транзитові (щодо ст. 18) у всіх напрямках, які не виключалися для такого транспортування (ст. 19).

Останній розділ «Про спеціальні конвенції, змішані комісії і термін договору» зазначав, що для упорядкування взаємовідносин фінансових і тих, що торкалися комунікації, а також поштових, телеграфних і телефонних зносин між обома договірними державами мали б бути укладені спеціальні згоди (ст. 20). Для розробки ж питання про мита, про можливий митовий союз, про детальну розробку митних відносин, про способи реєстрації товарів, що ввозяться, та розмір зборів, мала бути сформована змішана комісія з чотирьох членів: 2 від України та 2 від Грузії. Вказаною комісією мали б вирішуватися також непорозуміння, які могли виникнути поміж Україною і Грузією при

застосуванні цього питання. Коли ж те чи інше вирішення якогось питання у комісії не збрало би більшості голосів, то питання мусило б вирішуватися або жеребом (коли члени комісії на це погоджувалися), або ж шляхом перенесення питання на вирішення третейського суду з відповідним застосуванням правил Гаагської конференції (ст. 21).

Договір набирав чинності з моменту його підписання (за винятком §10, який до його ратифікації приймався у відповідне застосування тільки відносно товарів, якими компенсувався частинно або цілком ввіз і вивіз товарів однієї з договірних сторін до другої). По ратифікації договору кожній із сторін залишалося право відмовитися від договору (денонсувати його) в кожний час, при чому від дня повідомлення противної сторони про таке денонсування – договір зберігав силу ще протягом двох місяців (ст. 22). Документ підписали представник Грузинської Демократичної Республіки В. В. Тевзая та товариш (заступник) міністра торгу і промисловості Української Держави С. В. Бородаєвський¹.

7 грудня 1918 р. сторони також підписали Договір «Про товарообмін між Україною та Грузією», що врегулював торговельно-економічні взаємини двох держав, а також міжурядову Угоду про міжбанківські переказові операції, що упорядковувала взаємовідносини між грузинськими банками у Тифлісі (Тбілісі), Кутаїсі, Батумі, Поті, Сухумі у Грузії та українськими у Києві, Харкові, Одесі й Катеринославі.

Слід зазначити також і на тому, що в жовтні–грудні 1918 р. гетьманом П. Скоропадським та його оточенням виношувалися плани створення об'єднаного військово-політичного антибільшовицького блоку з України, Дону, Кубані, Тереку, Грузії, передкавказьких й закавказьких народів. Про це, зокрема, йшлося й під час особистої зустрічі гетьмана України П. Скоропадського з отаманом Всевеликого Війська Донського П. Красновим у жовтні 1918 р. Після листопадової революції в Німеччині міністр закордонних справ Української Держави Г. Афанасьєв 4 листопада 1918 р. надіслав телеграми урядам Дону, Кубані, Терека, Грузії та до представника Добровольчої армії з пропозицією щодо проведення у Києві конференції з питань, пов'язаних зі створенням об'єднаного антибільшовицького воєнного блоку². 16 листопада уряд навіть доручив Г. Афанасьєву скласти програму конгресу³. 20 листопада до вищевказаних урядів було надіслано повторну телеграму з пропозицією скликати конференцію 5 грудня, а 2 грудня ще одну з новою датою – 18 грудня 1918 р.

Проте, як згадував П. Краснов, такий військово-політичній спільці агресивно протидіяла денікінська Добровольча армія, що окрім боротьби з більшовизмом з метою відновлення єдиної, неподільної Росії, ставила собі за завдання також і «знищення самостійної України, самостійної Грузії, зазі-

¹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930; Нью-Йорк, 1954. С. XXXV–XXXVIII.

² Деникин А. И. Очерки русской смуты. Т. 4. Париж, 1921–1926. С. 191; ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 8, 12.

³ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 47–47в.

хання на повну автономію Криму, Дону і Кубані»¹. Більше того, у відповіді ген. Драгомірова від імені Добровольчої армії уряд Півдня Росії відмовлявся надсилати своїх делегатів до Києва, пропонував зібрати конференцію у Катеринодарі чи Симферополі, але при цьому ультимативно вказував, що «участь грузинського уряду, ворожого до Росії і до Добровольчої армії, недопустима»².

Після поразки Німеччини в Першій світовій війні її війська були виведені з території Грузії, а за умовами Мудроського перемир'я від 30 жовтня 1918 р. – й збройні сили Туреччини. Від грудня 1918 р. на території Грузії перебували англійські війська. В Україні ж 14 грудня 1918 р. було повалено гетьманат П. Скоропадського й до влади у Києві прийшла Директорія Української Народної Республіки.

Керівництво УНР, так само як і уряд гетьмана, був зацікавлений у фінансово-економічній співпраці з Грузією. Так, наприклад, 23 грудня 1918 р. урядом розглядалося питання про придбання у Грузії вовни в обмін на борошно³, а 10 січня 1919 р. Радою народних міністрів УНР було ухвалено надати безвідсоткову позичку уповноваженому представникові Грузинської Республіки в Україні. Сума складала 500 тисяч (100 тис. карбованцями і 400 тис. т. зв. «кереґками»), а її термін визначався у 3 місяці⁴.

26 січня 1919 р. І. Красковського було призначено головою Української дипломатичної місії УНР на Кавказі (у Тифлісі). Він досить успішно увійшов у добрі стосунки з урядом Грузії, зав'язав приязні відносини з дипломатичними представниками Вірменії та Азербайджану, нав'язав контакти з місцевими підприємцями тощо. У голови української дипломатичної місії в Грузії найкращі відносини серед представників Антанти зав'язалися з американцями, але й англійський генерал Біч теж уважливо поставився до української місії (зокрема на прийомі у І. Красковського він живо цікавився військовим становищем України та особою С. Петлюри). Було налагоджено зносини з французами та італійцями, як і з поляками (допоки не погіршилися стосунки в Галичині)⁵.

2 лютого 1919 р. Директорія постановила «доручити голові української місії у Грузії одержати від грузинського уряду 500.000 карбованців, позичко-

¹ Краснов П. Н. Всевеликое войско Донское *Белое дело*: Избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. М.: Голос, 1992. С. 84.

² Деникин А. И. Очерки русской смуты. Т. 4. Париж, 1921–1926. – С. 192–193.

³ ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14. Арк. бзв.–7.

⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. Т. 1. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – С. 170.

⁵ Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939. С. 125.

во відпущених українським урядом грузинській місії у Києві»¹. З отриманих в перспективі назад від Грузії 500 тис. крб. передбачалося видавати кошти українцям Закавказзя на благодійні та просвітницькі цілі². Натомість 25 лютого Директорія УНР (у складі А. Макаренка, О. Андрієвського і Ф. Швеця) переспрямувала 3 млн. крб., що попередньо були виділені голові дипломатичної місії УНР в Грузії «для зав'язання торговельних зносин з кооперативними установами Чорноморщини і Кубані», в розпорядження голови Ради народних міністрів УНР С. Остапенка³.

Тим часом у Тифлісі на вул. Судовій, 33 відкрилося дипломатичне представництво (Надзвичайна дипломатична місія) УНР в Грузії на чолі з І. Красковським. У лютому 1919 р. з Вінниці до Тифлісу через Одесу (18 лютого) вже їхала українська дипломатична місія у складі 19 осіб на чолі з Л. Лісняком⁴. Саме тоді почали діяти консульства УНР в Тифлісі та Батумі, а пізніше – в Гаграх. Генеральне консульство Української Держави в Тифлісі, яке опікувалося справами Північного Кавказу та Закавказзя, очолював призначений ще за Гетьманату О. Кулінський (М. Чеховський – воєнний аташе). Проте у квітні 1919 р. О. Кулінського довелося звільнити з посади через відсутність особистого авторитету та діяльність, несумісну з консульськими обов'язками. Одна з причин такого рішення полягала у звинуваченні його грузинською стороною в спекуляції й хабарництві, а також у безпідставній видачі українських посвідчень⁵. Тож МЗС УНР визнало його поведінку як компрометацію консульського представництва та антиукраїнську політику⁶. Посаду генерального консула у Тифлісі було доручено Леву Лісняку. При цьому його попередник відмовився здати на зберігання архів консульства до Українського комісаріату на Кавказі⁷. У Батумі ж Є. Засядько керував віце-консульством України, а Є. Петренко став консульським агентом 1-го класу у Сухумі⁸.

Що ж стосується грузинських дипломатичних справ в УНР, то вони через військово-політичні обставини зосереджувалися здебільшого в українському Причорномор'ї. У січні 1919 р. при генеральному консульстві Грузії в Одесі було засновано Економічну раду, яку очолив М. Скобелев, що прибув з Києва і який був членом подібного ж органу при посольстві Грузії в столиці України за Гетьманату. Економічна рада видавала довідки і відомості

¹ ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 63.

² Там само.

³ Там само. Арк. 41.

⁴ Украинская дипломатическая миссия в Грузию *Одесский листок*. 1919. 18 лютого.

⁵ Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939. С. 125–126.

⁶ Матяш І. Б. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – С. 150.

⁷ Гасымлы М. Дж., Купчик О.Р., Дамиров А. У. Украинско-азербайджанские отношения: история и современность. К.: Изд. Дом Дмитрия Бурого, 2014. – С. 77.

⁸ Бежуашвілі А. Від Дніпра до Кури: Україна і Грузія, дипломатичні відносини 1918–1920 рр. Голос України. 1996. 24 травня; Лашко О. Україна–Грузія, стратегічне партнерство: Геополітичні пріоритети з позиції національних інтересів *Розбудова держави*. 1995. № 2.

бажаючим налагодити торговельні відносини з Грузією¹. З початку березня 1919 р. економічним радником при генеральному консульстві став С. Аваліані², першим секретарем у якого був (принаймні у серпні 1919 р.) Г. Меферт³.

На той час уряд УНР вже змушений був евакуюватися з Києва, який захопили російські більшовики, а в Одесі орудували денікінці, які, щоправда, зважали на думку командування флоту Антанти, що висадився у місті незадовго до його окупації військами Добровольчої армії Півдня Росії. З огляду на зазначене, грузинське генеральне консульство ще у вересні 1918 р. зуміло домогтися від одеської митниці спрощення формальностей під час перевезення грузинських товарів⁴, а згодом одержати від англійського командування дозвіл на вивезення з Херсонського району до Грузії 100 тисяч пудів борошна (товарообіг здійснювався між Одесою й грузинськими портами Поті, Сухумі, Туапсе, Батумі)⁵.

Варто також зауважити, що коли РНК РСФРР наприкінці 1918 р. відмовився визнавати державну самостійність України, то на прохання уряду УНР у посольстві Грузії в Москві було запроваджено посаду заступника посла – уповноваженого у справах Української Народної Республіки, функції якого виконував Олександр Труханович-Ходанович⁶. Величезних зусиль із захисту українців в більшовицькій Росії докладав і повноважний представник ГДР в РСФРР Г. Хундадзе, якому МЗС УНР цілком заслужено «мало честь висловити щиру подяку» та прохало «і далі продовжувати охорону інтересів громадян України»⁷.

Слід відзначити й те, що за доволі нетривалий термін своєї праці службовці грузинського Генерального консульства за допомогою української влади звільнили з полону, облаштували, видали документи і повернули на Батьківщину до 10 тисяч грузин-учасників Першої світової війни (при цьому під виглядом грузинських громадян було переправлено тисячу етнічних росіян), сприяли розвитку торгівлі між двома країнами, захищали права та інтереси грузинських громадян, що за тих чи інших причин опинилися на чужині⁸.

¹ Товарообмен с Грузией *Одесский листок*. 1919. 11 січня.

² В Грузинском консульстве *Одесский листок*. 1919. 9 березня.

³ Защита интересов иностранцев *Одесский листок*. 1919. 15 серпня.

⁴ Торговые отношения между Грузией и Украиной *Одесский листок*. 1918. 24 вересня.

⁵ Мука для Грузии *Одесские новости*. 1919. 29 січня.

⁶ Киладзе С. Неизвестные страницы дипломатии Зеркало недели. 1995. № 21. 26 мая.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 14.

⁸ Учёт военнообязанных и не-украинцы *Одесские новости*. 1918. 21 грудня; Отъезд военнослужащих, уроженцев Кавказа *Одесские новости*. 1918. 21 грудня; Вынужденный отъезд грузинского консульства *Одесские новости*. 1919. 23 серпня; В Грузинском консульстве *Одесские новости*. 1919. 20 серпня; В Грузинском консульстве *Одесские новости*. 1919. 30 серпня; Въезд в Грузию *Одесские новости*. 1919. 26 січня.

Уряд УНР своєю чергою не залишав надії щодо створення спільного антитироського військово-політичного фронту із кавказькими народами, який свого часу планував розгорнути ще гетьман П. Скоропадський та його уряд. Тож 23 березня 1919 р. Директорія УНР затвердила постанову Кабінету народних міністрів «Про вислання надзвичайного посольства до правительств: Кубанщини, Грузії та Республіки Союзу Народів Черкесії й Дагестана» для зав'язання і скріплення певних політичних та торговельно-фінансових зносин.

Попередньо термін перебування посольства у зазначених країнах передбачався у шість місяців (з асигнацією в розпорядження надзвичайного посла 463 тис. 350 крб., що становило на той час 926 тис. 700 грн.) з правом продовження його діяльності головою Ради народних міністрів УНР. До складу такого посольства мали увійти, окрім самого посла (з місячним утриманням у 2 тис. крб), також два радника (утримання – 1 тис. 500 крб на місяць кожному), секретар (1 тис. крб на місяць), заступник секретаря (900 крб на місяць) та три урядовця (по 750 крб на місяць кожному). Таким чином на персональне утримання вісьмох членів цього надзвичайного посольства виділялося 9 тис. 150 крб щомісячно й, відповідно, 54 тис. 900 крб на півроку. Крім того, в розпорядження посла щомісячно «на представництво» асигнувалося 10 тис. крб та 2 тис. крб (також щомісячно) на надзвичайні видатки. На винаймання помешкань для усіх членів посольства передбачалося 4 тис. 500 крб й ще 2 тисячі – на канцелярські та поштові видатки. «Під'ємні гроші» складали суму двомісячного утримання (загалом – 18 тис. 300 крб) й розмір одномісячного утримання виділялося «на екепіровку» (9 тис. 150 крб). Посольство мало також 20 тис. крб «на пропаганду спеціальними виданнями і в пресі», 20 тис. крб на допомогу «допомогу місцевим українським культурно-просвітнім організаціям і інституціям» та 5 тис. крб – на допомогу «бідним громадянам У.Н.Р.»¹.

Крім того, 21 червня 1919 р. І. Красковський повідомляв керівництву Міністерства закордонних справ УНР, що «ідея Чорноморської Федерації зустрічає велике співчуття на Кавказі й на Кубані з Чорноморщиною, причому відповідальні керівники політикою Кавказу й Кубані, з котрими я про це бесідував, – наголошував він, – переконано вважають, що ініціатива і головна роль у цьому має за справедливістю належати Україні, як тільки вона звільниться від більшовиків»².

Між тим влітку 1919 р. денікінці, що захопили Одесу, зажадали негайного закриття грузинського консульства. Тож на початку вересня 1919 р. це дипломатичне представництво було відкликане у зв'язку з ускладненням політичної ситуації в Україні. «Вчора [10 вересня – П.Г.-Н.] пароплавом «Чорномор» у напрямку Батумі відбув склад консульства Грузії. Члени консульства на чолі з Овсієм Ушверідзе залишають прекрасні спогади в серцях одеситів, – писала з приводу закриття грузинського генерального консуль-

¹ Вістник Державних Законів УНР. 1919. Вип. 19. – 26 червня; Збірник законів і постанов Українського Правительства відносно закордонних інституцій. Ч. 1 / Укл.: прис. пов. І. Храпко. Відень, 1919. С. 65–68.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 73–74.

ства у місті газета «Одескій листокъ», – тому багато мешканців нашого міста у дні «червоного терору» шукали захисту у грузинського представника... Сподіваємося, що після встановлення нормальних відносин вони знову повернуться до нас»¹.

На спеціально зафрахтованому для консульських співробітників моторно-вітрильному судні, грузинські дипломати вивезли з України близько 200 своїх співвітчизників (в т. ч. й 100 військовополонених, які перебували досі на грузинському етапному пункті). Залишаючи місто, О. Ушверідзе зауважував, що він не мислить Одеси, що настільки зацікавлена у взаєминах з Грузією і настільки тісно пов'язана з нею, без представництва Грузії. «Грузія набагато менше зацікавлена у постійних взаєминах з Південною Росією, ніж навпаки, – розмірковував грузинський генконсул. – Переважну кількість наших військовополонених ми вже відправили на Батьківщину. У Грузії величезні запаси гасу, дров, які можна експортувати морем до Одеси, цукрова і мануфактурна промисловість. Іноземна валюта набагато дешевше у нас, ніж в Одесі. Ми випускаємо гроші тільки під забезпечення певних природних багатств, марганцева промисловість обіцяє Грузії незліченні багатства. У нас немає ґрунту для більшовизму, уряд спирається на широкі версти населення»². Наприкінці вересня того ж року через загострення військово-політичного становища було відізане на Батьківщину й дипломатичне представництво Грузії у Києві (щоправда його голова В. Тевзяєв вже з квітня 1919 р. мусив мешкати в Одесі).

На той момент уряд УНР перебував вже у Кам'янці-Подільському і керівництво держави тверезо дивилося на примарні можливості заключення дієвого українсько-грузинського військово-політичного союзу. Про це свідчить, зокрема, лист голови Директорії, головного отамана С. Петлюри до графа М. Тишкевича від 30 вересня 1919 р. в якому зазначалося: «Жодних комбінацій на ґрунті відновлення «Єдиної-Неділимой Росії» не повинно бути. Ми можемо йти на порозуміння з Кубанью, Грузією, але це добровільний буде союз, може, в майбутньому, хай близькому, але зараз, через військові акції на терені України, ще не представляючий реального факту»³.

Доречним буде зауважити, що згаданий граф М. Тишкевич, який від 22 серпня 1919 р. очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР, на Паризькій мирній конференції де-факто став головою-координатором спільних дій делегацій т. зв. «українних держав» (делегацій Грузії, Азербайджану, Білорусі, Естонії, Латвії, Литви, Республіки Горців Північного Кавказу)⁴ на полі об'єднаного дипломатичного фронту колишніх частин Російської імпе-

¹ Одескій листокъ. 1919. 11 вересня.

² К ліквідації грузинського консульства *Одесккіє новости*. 1919. 23 серпня.

³ ЦДДА України у Львові. Ф. 681. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1.

⁴ Додам принагідно, що на початку серпня 1919 р. у Люцерні (Швейцарія) відбувся Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу, який ухвалив декларацію про право на державний суверенітет країн, утворених на території колишньої Росії: Вірменії, Грузії, Естонії, Латвії, Литви, України та Північного Кавказу. У конгресі брали участь представники українських соціалістичних партій, зокрема, з поміж інших, були М. Грушевський, Д. Ісаєвич, Б. Матюшенко та П. Дідушок.

рії (вони загальними зусиллями навіть видавали журнал «L'Europe Orientale» й організовували щомісячні наради тощо). Головний отаман і голова Директорії УНР у листі до очільника українського МЗС А. Ливицького писав з цього приводу 30 жовтня 1919 р. що «комбінація союзу проти Росії: Польща – Україна – Латвія – Литва – Естонія цілком приємна для нас. Коли за допомогою Польщі ми дістанемо зброю і щастя військове тоді перейде на наш бік, се наблизить можливість вступу до такого союзу Кубані, Грузії і Азербайджану і реалізувати таким чином систему коаліції Балтійсько-Чорноморських держав»¹. 2 червня 1920 р. у Декларації уряду УНР зазначалося також, що Україна ще й тоді не полишала надії «досягти найширшого порозуміння з солідарними з нами державами Прибалтики, Чорномор'я та Кавказу»².

Тим часом у Грузії з вересня 1919 р. англійський військовий контингент перебував вже тільки в м. Батумі (у січні 1920 р. Грузинську Демократичну Республіку визнала Антанта), який таки був виведений з міста у липні 1920 р. за умовами мирної угоди між Грузинською Демократичною Республікою та РСФРР від 5 травня 1920 р. У 1920 р. тиск на уряд Грузії з боку більшовицької Росії значно посилювався. 28 травня глава більшовицького уряду УСРР Х. Раковський радіограмою звернувся до глави МЗС ГДР Є. Гегечкорі з пропозицією розпочати переговори «для відновлення стосунків між обома державами»³. Наступний його лист вже містив приховані погрози щодо грузинських громадян в радянській Україні. Невдовзі настало й підтвердження: коли 30 червня 1920 р. уряд ГДР звернувся до Раднаркому УСРР за дозволом для 19 грузинів (1 професора, 15 лікарів і 3 юристів) вирушити додому, йому було відмовлено у цьому з причини відсутності відповідної угоди⁴. Грузинам в УСРР також не надавався статус іноземних громадян, позаяк не було досягнуто політичних домовленостей, які були обов'язковим підґрунтям для укладення «репатріаційної угоди» й «угоди про оптацію громадянства»⁵.

Зі свого боку посол РСФРР у Грузії С. Кіров у власній ноті до Є. Гегечкорі наголошував, що «Грузія порушує пункт 8 ст. V Договору від 7 травня, надаючи можливість функціонуванню в Тбілісі ворожих до РСФРР посольств т. зв. Української Народної Республіки», а відтак наполягав на видворення дипломатичної місії УНР. Більше того, С. Кіров вказував, що коли Грузія не прийме «пропозиції» Х. Раковського, як союзника РСФРР, то «це буде мати небажані наслідки»⁶. Політику РСФРР також активно підтримав

¹ Дорошенко Д. І. Історія України, 1917–1923. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. К.: Темпора, 2002. С. 290–291.

² ЦДАВО України. Ф. 3866. Оп. 1. Спр. 53. Арк. 59.

³ Бежуашвілі А. Україна і Грузія: дипломатичні відносини 1918–1920 *Хроніка* – 2000. Вип. 47–48. С. 23.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 856. Арк. 103в., 123в.

⁵ Кіладзе С. Невідомі сторінки дипломатії *Україна – Грузія: Хроніка 2000*: Український культурологічний альманах. 2001. Вип. 43. С. 32.

⁶ Головченко В. І. Міжнародно-історичне підґрунтя українсько-грузинського партнерства *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Вип. 25. Одеса: Фенікс, 2016. С. 130–136.

новий лідер Туреччини М. Кемаль і навіть уклав 1920 р. з більшовиками договір про дружбу та угоду про координацію воєнних дій на південному Кавказі.

Тож грузинське керівництво змушене було зважати на погрози. Як наслідок, Є. Гегечкорі поспішно залишив Грузію й відбув до Парижа, а прем'єр-міністр Н. Жорданія понад дві години обговорював з І. Красковським поточне становище. У підсумку, попри запевнення у дружньому ставленні грузинського народу до України, було зрозумілим, що «тільки сила політичних обставин ставить Грузію в такі умови» за яких «подальше існування Української Дипломатичної Місії може послужити для більшовиків *casus'om belli* з Грузією». Тож 19 жовтня 1920 р. І. Красковського запрошено на нараду до МЗС Грузії й повідомлено, що її уряд «завдяки вимогам більшовиків примушений перервати дипломатичні зносини» з УНР¹. Тим не менш, офіційно у пресі було заявлено, що український дипломатичний представник покинув територію ГДР задля звіту урядові УНР та участі в з'їзді її закордонних представників. Припинила свою працю в Грузії й Військова комісія при українській дипломатичній місії на чолі з військовим аташе, полк. М. Чеховським та ще двома її співробітниками, яких було відкликано².

Не менш скрутним і загрозливим було становище й українських консульств в Батумі та Тифлісі, фінансування яких припинилося, відповідно, ще з першого числа січня і квітня 1920 р. 25 листопада надійшло заочне розпорядження голови надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі І. Красковського (місія на той час вже закрила свою діяльність) припинити роботу генерального консульства на підставі прохання про те грузинського уряду через тиск більшовиків. Однак українські консули (Л. Лісняк у Тифлісі та Є. Засядько в Батумі) продовжували працювати фактично напівлегально, іноді їм навіть доводилося спускати з будівель консульств українські прапори. Коли ж 26 листопада 1920 р. уряд Грузії вимушено запропонував РНК УСРР розпочати перемовини щодо підготовки обоюдно політичного та економічного договору, стало зрозумілим, що українській дипломатії таки доведеться згорнути свою діяльність у ГДР. Утім, покинути Грузію, закривши консульства (в тому числі за розпорядженням керуючого посольством УНР в Істамбулі Я. Токаржевського-Карашевича) й вивезти з країни дипломатичні архіви їхні очільники не мали змоги через банальну відсутність коштів³.

¹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 49. Арк. 188.

² Лотоцький О. В Царгороді. Варшава, 1939. С. 125–126.

³ Матяш І. Б. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 229–231.

Після ж укладення 28 грудня 1920 р. союзного договору між УСРР і РСФРР, який дав радянській Україні юридичне право на встановлення дипломатичних зносин із зовнішнім світом, 31 грудня 1920 р. у Москві було підписано й Українсько-грузинський загальний договір про мирне співробітництво (від УСРР його підписав член ВУЦВК Ю. Коцюбинський, від ГДР – посол Г. Махарадзе)¹. Попри це, вже лютому 1921 р. до Грузії вдерлася 11-та більшовицька армія й було проголошено про встановлення Грузинської Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР). Грузинському керівництву на чолі з прем'єром ГДР Н. Жванія довелося рятуватися втечею й 18 березня 1921 р. члени уряду і частина депутатів Республіки з Батумі вирушили в еміграцію (грузинські ж консули Цегареллі у Харкові та Ушверідзе в Одесі були заарештовані). Своєю чергою, 25 липня 1921 р. генеральний консул УНР в Грузії Л. Лисняк, дізнавшись про вторгнення більшовицької кінноти у передмістя Тифліса, змушений був останнім потягом, навіть не попередивши власну родину, залишити столицю країни й податися до Батумі. Там, разом з консулом Є. Засядьком та в. о. секретаря полк. Радцевичем-Плотницьким, українські дипломати відпливли до Істамбула. В Істамбулі Є. Засядько 7 березня 1921 р. офіційно передав на зберігання до посольства УНР в Туреччині архів, книги з бібліотеки консульства, бланки паспортів, печатки і прапор України².

На чужині українські та грузинські еміграційні державно-політичні діячі ще плекали надії на своє повернення, опікувалися міжнародно-дипломатичною співпрацею й прагли на договірно-правовому рівні оформити проект Чорноморського союзу. 23 листопада 1921 р. очільник дипломатичної місії УНР в Туреччині Я. Токаржевський-Карашевич і керманіч Комітету підтримки України О. Адьясевич підписали з дипломатичним представником Грузинської Демократичної Республіки К. Гварджаладзе проект союзної угоди. Планувалося також укладання військової конвенції та угод щодо двосторонніх фінансово-економічних відносин. Союзники зобов'язувалися надавати одне одному «взаємну допомогу дипломатичним і політичним шляхом у справі захисту політичної незалежності» та в найближчий час об'єднати зусилля «у спільній боротьбі проти РСФРР з метою звільнення від окупації», а у разі втручання у цю визвольну боротьбу на боці Москви третьою стороною, УНР, Грузія, Азербайджан і Північний Кавказ мали «діяти проти неї спільно, відповідно до статей, передбачених щодо боротьби проти РСФРР»³. Уряди УНР та ГДР у вигнанні співпрацювали також в рамках прометейського руху, зокрема Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану та України і Товариства співпраці націй Кавказу, Ідель-Уралу та України, та Антибільшовицького блоку народів.

Утім, сподівання на швидке звільнення територій обох країн з-під російсько-комуністичної окупації не справдилися (у 1922 р. обидві республіки

¹ Грузинская Демократическая Республика и Советская Россия [Публикация документов 1920–1921 гг.] *Коммунист Грузии*. 1990. № 2.

² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 55.

³ Матвієнко В. М. Чорноморський Союз: нереалізовані наміри *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історія. 2003. Вип. 66. С. 16.

були інкорпоровані до складу СРСР) й відновлення державності було відтерміновано історією на довгих сімдесят років.

* * *

Турецька Республіка визнала незалежність України вже 16 грудня 1991 р., тобто через шістнадцять днів після проведення референдуму в Україні і виборів президента держави. 3 лютого 1992 р. було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Туреччиною, коли до Києва прибула перша офіційна делегація Турецької Республіки на чолі з міністром закордонних справ Хітметом Чітіном. Під час цього візиту було вирішено питання про відкриття у Києві посольства Турецької Республіки, яке офіційно відчинило свої двері вже 3 квітня того ж року. Українське ж посольство в Анкарі розпочало роботу невдовзі – 3 січня 1993 р. і нині окрім нього на теренах Туреччини діють також генеральне консульство України в Істамбулі та консульство України в Анталії.

12 грудня 1991 р. Грузія однією з перших визнала державну незалежність України. 12 липня 1992 р. між країнами було встановлено дипломатичні відносини, а 13 квітня 1993 р. між Державою Україна та Республікою Грузія було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу», який став основним документом, що регламентує обопільні взаємини. 1994 року в обидвох державах були відкриті дипломатичні представництва: посольство України в Грузії було започатковано 5 квітня, а 19 серпня було засновано посольство Грузії в Україні.

У своїй новітній історії Грузія та Україна знов зазнали агресії з боку Росії, відчували лиха війни та гіркоту від анексії власних територій, як і століття тому грузинський та український народи пліч о пліч виборюють своє право на самобутність і національну державність й упевнено творять власне майбуття.